

485
199313

RENASCEREA LIMBEI ROMANESCI

IN VORBIRE SÎ SCRIERE,

INVEDERITA SÎ APRETIATA

DE

DR. GREGORIU SILASÎ,

profesoru de limb. si literat. romana la r. universet. dein Clusiu,
membru onor. alu Societatei acad. rom., scl.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

FASCIÓR'A I. (p. 1-82)

EDITIUNEA „AMICULUI FAMILIEI.“

Pretiu lu e 40 cr. — 1 franc = leu n.

CLUSIU.

IMPRIMARIA LUI JOANE STEIN.

1879.

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201700005

RENASCEREA LIMBEI ROMANESCI

IN VORBIRE ȘI SCRIERE,

INVEDERITA ȘI APRETIATA

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

DR. GREGORIU ȘILASI,

profesoru de limb. și literat. română la r. universet. de la Clusiu,
membru onor. alu Societatei acad. rom., sci.

Silasi, Gregor

EDITIUNEA „AMICULUI FAMILIEI.“

CLUSIU.

IMPRIMARIA LUI JOANE STEIN.

1879.

LIBRARIA ȘCOLEI
C. ȘFETE.

Tabla de Materii

I. Introducere. 1. Scurtă prefață preliminară
al materiei; scopul și împărțirea
operei. p. 3.

Partea I. Înnoiri în vorbire.

II. Limba ca manifestare spirituală
în rep. cu mintea și națiunea;
anovarea limbii naț.; etățile
meșter. În p. dezvoltat. p. 14.

III. Puterea de vorbire internă a l.
și influențele externe asupra
acesteia. p. 25

IV. Originea românească a l. vul-
gare, perioadă de dezvoltare, și
înnoiri ale l. străine as. c. p. 38.

V. Începuturile uzului spiritual al
l. r. și principalele legi ale
dezvoltării ei. p. 71.

(f. II).

VI. Purismul în l., îndreptăţirea, în regu-
lele lui. p. 83.

VII. Neologismul, în regulile lui. p. 112

VIII. Analogia, simţul limbii, în
uzul vorbirii, etimolog. în popu-
lade. p. 145.

IX. Deteriorări ortografice - fonetice
în toamă. p. 164.

X. Det. gramat. cal. form. r. p. 186.

XI. " ortografice, în conch. 2. an. p. 208.

(f. III) Partea a doua. Înnoiri
în Kriere.

XII. Preliminarii; scrierea rom. în
secolele de mult trecute; încercări
ortografice cu lit. lat. în
evul mediu. p. 225.

XIII. Starea ortogr. rom. cu lit. lat.
între 1780-1820. p. 237.

XIV. Sterea ortogr. rom. a lit. lat.
între 1821 - 1847, p. 358/(258)

XV. Continuare. Ort. rom. a lit.
lat. între 1847 - 1860, p. 378/(278)

INTRODUCERE.

I. Sustratu preliminaru alu materiei; scopulu sî impartîrea opului.

1. Poporulu romanescu, multu cercat'a ginte latina de la Dúnare sî Carpati, in sîrulu evolutiuniloru vietiei sale bimilinarie ajunse ésta-dî, dupa tóte semnele, la unu puntu verticale; trece prein nesce fasi dein cele mai memorabili. Asiá sî limb'a sa. Romanimea sî limb'a romana deoprotiva le vedemu in dílele nóstre intru una frementatiune straordinaria, cuprinse intru unu procesu de reforme sî asiá-dîcundu de prescambári radicali.

Cine cu judecata cesi-cevasi agera sî petrundietória nu a constatatú já acestu faptu batutoriu la ochi? Sî dé cerulu, cá amendóue, atátu ginteá câtu sî limb'a romana se ésa dein acestu stadiu de frementare mai mûndre, mai vigoróse, mai respectabili decátu ori-candu mai inainte; asiá de mûndre, vigoróse sî respectabili, cumu ar meritá sî merita dupa tóte derepturile ddiéesci sî omenesci unu poporu de trecutulu justu apretiatu, de insemnatatea numerica sî de caletátile fisice, morali sî spiretuali ale romanimeii!

2. Dorintia pré indereptatítá, frumósa, romanésca acé-st'a; dorintia, cá multe altele in lume. Dara —, hic Rhodus, hic salta — in ce modu ar fi sî va fi possibile rea-

lisarea ei? Responsulu nostru la ésta întrebare, intentiunatu prein scrierea de facia, are in vedere si are de scopu numai a dóua parte a temei preatinse: partea limbei.

Inse acésta parte, cá se graimu in anumitu sensu cu cuvintele Evangeliului,¹⁾ este partea cea mai buna. Nu incupe indoiéla. Dulcea-ne limba natiunale fóрма tesaurulu nostru celu mai pretiosu, ereditu de la strabuni; pentru cá limb'a este mai pre susu de tóte acelu legamentu potente, carele ne léga in modulu celu mai firescu, celu mai vediutu, marcante si nenegabile cu aceli ce odunaóra ne dederu una esistencia cá Romani si una mândra, romantica, incantatória patria. Tesaurulu tesauriloru stramosiesci e dins'a pentru noi, pre care dereptu-acea avemu cu totii dein totu sufletulu si dein totu cugetulu nostru se-lu iubimu cu fragedíme, si iubindu-lu se-lu grigimu, padímu si conserbámu neclintitu cá lumin'a ochiloru. Căce dîsu este, si cu totu dereptulu, cá „una natiune cu limb'a sa impreuna stà au cade.“²⁾

3. Dara de ce ingrigire se bucurà limb'a nóstra in trecutu si se bucura ésta-dî? Spre a respunde la acést'a, cumu si spre a fipsá scopulu si a lamuri intentiunea scrierei presenti, se facemu una ochire câtu de rapede si fugitiva asupr'a trècutului si presentelui limbei nóstre.

Limb'a romana, nascuta deodata si crescuta deimpreuna cu poporul romanu, a percursu, cumu de sene se intielege, tóte fasile de desvoltare si a induratu tóte restristele bimilenarie ale acestui-a. Dins'a e, cá se graimu asiá, istori'a nóstra natiunale in traseturele-i mai principali, in miniatura. Mai multu inca: dins'a ne caleusesce

---

1) Evang. Luc. X, 42.

2) K. W. L. Heyse System der Sprachwissenschaft, Berlin 1856; pag. 3.

sî in acele tempuri intunerecöse demultu trecute, — tempuri, dorere! in privinti'a nóstra destulu de indelungi, — pana la cari nu se urca sî pana unde nu ajungu documentele scrise. Intr'adeveru nu fóra temeiu sî nu deintru unu punctu-de-vedere amu poté-o numi column'a viua a lui Traianu. Pre faci'a ei citimu imprese adverstătîle greleloru tempuri trecute, atingerile Româniloru cu alte poporatiuni vecine, plagele dein partea invasiunarieloru popóra barbare eterogene, sî câte alte loviture fatali, ce in secele trecute sórtea vítrega cu mana mai multu decâtu liberale le a mesuratu gintei nóstre.

Inse ascî'a nu sare departe de taiatoriu sî póm'a nu cade departe de pomu. Aceste proverbie se implenira sî cu respectu la nascerea sî crescerea limbei rom. Cu tóte plagele suferite sî cu tóte pétele provenitórie dein contactu strainu, ce i hêdiescu nobilele-i vultu, fisionomi'a ei in generale totu a pastratu traseturele originali, frumóse, clasece ale descendentiei sale italece; traseture, nu intr'unu punctu alu structurei sale, inca mai originali, mai primitive sî mai stravechie, decâtu ale sororiloru sale apusene. Deunde unii eruditi nu se indoira a o dechiará chiaie a limbelorु neolatine.¹⁾ Fostu-i-a sî ace'a ursitu, cá pre unu restempu de mai multe secle se imbrace sdrentiele ciriliane, fóra cá acestu vestmentu diforme se-i fia potutu ascunde de tiêisîu svelt'a figura sî talia antica romána. Intr'adeveru lucru amirabile! Impresorata, cumu a fostu limb'a rom., giuru impregiuru de limbe straine sî de elemente ostili, parasita secle indelungi in voi'a sórtei, dadacita numai la modestulu caminu alu tieranului necartura-

---

¹⁾ *Bruce-Whyte* Histoire des langues romanes, Paris 1841; I. pag. 204—207, 215—216.

riu : geniulu Romei a padîtu-o cá prein minune, éra poporul rom., desî cadîutu in ignorantia grósa, singuru prein innascutulu, misteriosulu semtiu limbale a sciutu cátu mai fóra siovaire tiené drumulu dreptu alu desvoltarei ei firesci.

4. Estu-modu ni se stracorà sî ne scapà cá prein miraculu limb'a preintre vijeliele trecutului pana in timpurile cele mai próspete. Dara dupa nuoru vene serinu. Timpurile cu impregiuràrile loru, pentru noi mai tóte atátu de triste, dein treutu in evulu celu mai nou se scaimbara potente, sî — bunu e Ddiu! — nu spre mai reulu, ci spre mai binele Romaniloru. Greu trecutu, multu promittoriu presente sî venitoriu. Zefirulu libertatei depre la finele seclului precesu menà atotu-potentile idee umanitarie despre drepturile omului sî poporului pana in regiunile locuite de Romani. Dinsii, impartiti in tóte pàrtila cá camei'a lui Crestu sî resirati dein Carpati pana in Pindu sî de la Marea-négra pana la Adri'a, se descoperira unii pe altii, sî in urmare lumea européna civilisata i descoperì cá pre descendentei legitimi ai vechieloru colonie románe, tramise de dómn'a, lumei Rom'a sucesivu in tienuiturile de la Istru, Carpati sî dein peninsul'a tracica intre marea adriateca sî négra inainte de ast'a cu dóue miie de ani, cá acolo se formedié pentru vastulu imperiu unu propugnaclu de civilisatiune italica contr'a invasiunei poporatiuniloru barbare asiane. Prein unu progresu culturale sî sociale omnilaterale, care relativu la scurtîmea periodului in care lu fecera se póte fóra esagerare numí giganticu, Romanii dein ce in ce mai multu se afermara pre sene in ochii lumei uimite cá unu poporu de una vitalicitate straordenaria, cá unu poporu de una barbatia cetatienésca, de una maturretate politica, de una bavura militaria, sî preste totu de caletàti trupesci sî vertuti sufletesci cá acelea, cari,

alesu in tempurile mai recente, insuflara respectu inimiciloru loru si le atrasera stim'a si increderea natiuniloru civilisate. Romanimea, charu cerului! sta adi mai mândra si mai respectata decâtu in veri-care epoca a sa de mai inainte.

Estu progresu pre imbucuratoriul alu poporului rom. nu potea si nu pote se nu aiba inriurintia asupr'a limbei lui; inriurintia, la prim'a vedere pote in ochii multor'a neinsemnata, in realitate inse cu atatu mai mare si mai adunca, cu catu mai rapede se stabili si mai grandiosu se aréta acelu progresu. Propasirea unei natiuni sta in strinsa legatura cu propasirea limbei; ele se conditiunedia un'a pre alt'a. „Limb'a si natiunea cu acelasi pasu pasiescu,“ dicea cu dreptu cuventu Iorgoviciu alu nostru.¹⁾ E lucru pre firescu acest'a. Inaintarea cutarui poporu in cultura si civilizatiune aduce neaperatu cu sene inmultirea trebuintieloru recerute de stremurulu esistentiei, variele comoditati ale unei vietie mai refinate, largirea cercului de idee si concepte de totu soiulu, refinarea si poleirea gustului esteticu, si alte asemeni. Vehicululu si mediuloculu principale de a le esprime, numi, cumeneca si respandi tote acelea este limb'a; ea dara in atare stadiu alu vietiei unei natiuni are se pata negresitu anumite reforme si innoiri, cari potu dupa cercustari deveni mai multu au mai pucinu vetematorie caractrului parteculariu alu limbei respective, deca nu voru fi catu se pote mai strinsu tinue intre stavilele legiloru acestei-a.

5. Reformele si innoirile memorate incatu pentru inmultirea tesaurului lesicale alu limbei se intielegu oresi-cumu de sene; pentru ca pre candu unu omu dein po-

---

¹⁾ *Paulu Iorgoviciu* Observatie asupr'a limbei rom., Bud'a 1799.

poru, după cumu e constatatu, abiá folosesce in tóta vié-ti'a sa pentru esprimerea necesetátiloru sale la vre'400 cuvente, pre atunce unu omu cultu are lipsa de indiecitú mai multe, unu Shakespeare p. e. de 15—18 miie.¹⁾ Mai pucine la numeru, dara cu atátu mai periculóse s'au indatinatu a fi reformele sí innoirile, cari in atari impre-giuràri se incumeta a atinge chiaru gramatec'a sí sinta-sea limbei. Tóte la-olalta inse suntu cu atátu mai batutó-rie la ochi, sí periclulu de a se alterá prein ele spiretulu limbei e cu atátu mai ameniatoriu, cu câtu, cum dîsemu, mai deintr'odata sí mai torentiale a coplesítu curentele progresului de cultura sí civilisatiune, buna-óra cá pre noi Romanii, pre unu poporu prein vitregimea temporiloru inapoiatu.

Ci alterarea spiretulu limbei sale nu póte fi, asiá credemu, pentru unu Romanu cugetatoriu sí bine semtí-toriu necedecumu lucru indiferinte. Cumu ar sí poté fi, candu e cunoscutu, cá limb'a cuprinde in sene espresiu-nea cea mai primordiale, mai genuinã, mai fidele sí mai marcata a caractrului natiunale, sí candu scimu, cá vice-vers'a in ce reportu strinsu stã limb'a câtra desvoltarea caractrului individuale alu unei natiuni?! Voru convení dara, nu dubitãmu, toti celi ce voru judecã mai seriusu sí mai fóra preocupare, cà e piaclu, e crima de lesa-natiune, a voií se atingemu cu mani vulgari, cá se nu dîcemu profane, acestu odoru alu odóreloru nóstre roma-nesci; cà se recere multa sí matora precumpenire pe ba-sea unui profundu sí indelungu studiu alu intregi struc-ture actuali sí alu desvoltarei istorice a limbei, cá cine-va

---

¹⁾ *Dr Aug. Fuchs* Grammatik der romanischen Sprachen im Verhältnisse zum Latein., Halle 1849.

se se p^ota cu coscientia leniscita si in cunoscientia de lucru rostⁱ intr'una cauza at^{at}u de santa si delicata, cumu e afacerea limbei, afacerea vorbirei ei corecte si a scrierei ei ratiionali.

6. Trebuie ^ore se o spunemu la acestu locu, c^o la poporulu rom^onu de presente se templa in cestiunatul obiectu dein partea unor'a chiaru contrariulu? Cine nu o scie ac^ost'a? Noi ceidreptu nu impartasⁱmu si nu concedemu parerea unoru straini adversari, dupa carea Romanii in cestiunea regularei limbei si ortografiei sale aru fi ajunsu la confusiunea limbелoru de la turnulu babilonecu.¹⁾ Se st^oamu inse strimbu si se marturimu dreptu, ce'a ce nu f^ora a animei mechnire trebuie pe t^ota d^oia se oserbe patriotulu rom. intielegente, c^o in d^oilele n^ostre delectantismulu filologecu si limbistecu romanescu nu e chiaru raretate, nu e ceva sporadecu. Nece in visu nu ne trecu prein minte, a ne scol^o in Israelu c^o judeci aspri, rigorusi si neindurati ai cestor'a s^eu celor'a in parteculariu; dara nu e ^ore purulu adev^eru, c^o abia ce au scrisu si publicatu cutari si cutari d^oue-trei sⁱre romanesci, numaidec^otu se semtu si credu pre sene nascuti si crescuti profeti limbisteci dein cr^escetu pana in t^olpi, mari reformatori ai limbei si chiamati regulatori ai ortografiei ei? ^ora procedur'a loru? Unii suntu inamorati in cornitie, altii deincontra in coditie, s^eu cumu d^oce d^oical'a cam triviale, unui-a i pl^oce pop'a,

---

¹⁾ Dⁱuariulu „Kelet“ dein Clusiu, 1878 nru.271. *P. Hunfalvy* A rumun nyelv, Budapest 1878; intre altele pag. 51—52, cumu si 49—50, unde in a trei-a clase a ortografiелoru rom. subsume ortografiel^e a celoru scrietori rom. moderni, c^oce de moderni vorbesce, cari mesteca literele lat. cu cele ciriliane, deintre aceste ultime lu^odu semnele pentru vocalile si consunele derivate. Cari suntu ^ore aceli scrietori rom. moderni? . . .

altui-a preutés'a. Unulu respinge cá pre ucida-lu-crucea pre *u* finale, dara in terminatiunea *iu* totu lu retiene, bagu-sém'a pentru cà, totu dupa mintea sí dis'a Romanului, e bine se aprindi aórea sí dracului lumina; altulu detesta sufisulu derivativu ti une, nepasandu-i, nu dicemu de trecutul celu mai deaprópe, dara nece chiaru de realetatea actuale a limbei poporului romanu, carea are acea terminatiune in dieci sí sute de vorbe, éra pre substitut'a *tia* cu *i* scurtu in analóga formatiune ba. Unu alu treile aforisese cu toti esorcismii santului marelui Vasiliu neologisarea, in prim'a linia latinisarea, intipuindu-si in același tempu a fí fórté elegante in stilulu rom., déca construe subiectulu in plurale cu verbulu in numerulu singuritu, sí firesce cà are bucurescenesce *reson* (ratiune, dreptu), càdî asiá i-au invetiatu pre bucurescieni sí muntieneni Grecii fanarioti. Unui alu patru-le debunaséma i suna de minune frumosu in urechie pronunciatiunea armenésca a limbei rom.; dereptu-ce elimina dein limba si propune a se eliminá fóra perdonu a dóu'a vocale rom. oscura *ă*. Unu alu cincile tinde intru scrierea romanéscai a fí poporale cu ori-ce pretiu, éra acésta poporaletate a stilului rom. si-o intipuesce cà ar' fí standu in usarea cutarui sí cutarui gergu nespelatu sí nepeptenatu alu clasiloru rom. celoru mai de diosu; sí asiá mai departe, p'ací in infinitu. Apoi ratiunile si argumentele, ce se producu de comune pentru atari sí asemeni veleități, suntu demulteori asiá de curióse, in câtu, nu dicemu multu, ele aru poté suministrá cea mai binevenita sí mai grata materia pénei unui Plautu romanescu. Intrebàmu: mai merge óre ést'a, sí pana candu mai are se mérga totu asiá?! . . .

Adeveratu, cà noi cu cultur'a limbei, cá sí peste totu cu cele-alalte cestuni culturali, ne gasimu adi intru una

stare de fierbere sî asiá-dîcundu intru unu periodu de urgentia. Evenimentele intru desvoltarea lor neasceptata, rapeditiósá ne imbuldiescu pe tóte terimurile; trebuie deci vrendu nevrendu se progresámu cu pasi dupli, cu mersu intetitú, cu aventu de asaltu, spre a poté suplení lacunele sî defectele inapoiarei nóstre de atáte secle. Ace'a inca stá, cá cele vre nóue diecenie, de candu se inaugurá de pre la finele seclului espiratu renascerea literaturéi sî limbei rom., sî celi vre douedieci de ani, de candu ne invoiramú mai in generale a ne scrie limb'a sî a tipári romanesce cu litere strabune, suntu unu restempu multu mai scurtu, decâtu cá in gravile cestiuni tienutórie de regularea limbei sî de scrierea ei se fia fostu posibilé cá se sî fimu ajunsu la atari lamuriri sî rezultate, de cari sî alte natiuni mai favorite de sórte numai dupa mai multu au mai pucinu inversiunate lupte sî frecári sî discusiuni literarie de sute de ani au produsu sî au potutu lúmei aretá. Dara tóte acestea nu potú necedecátu scusá, acele veleitáti iusioréle, acele capricie individuali sî acele arbitrarietáti cerbicóse, lipsite de cátu-si de pucina ratiune sanetósa sî intemeiata, cari le vedemu adî grasandu chiaru pre terimulu cestiuniloru pre cátu de momentóse pre atátu sî pré delicate, ce privescu cultivarea sî scrierea limbei romanesce.

7. Cu alta ocasiune, nu tare demultu, noi ne luasemu vóia cu privire la acestu obiectu ponderosu a scrie urmátóriele ¹⁾:

„Intr'adeveru ar fi de doritu, ar fi tempulu supremu, se mai ínvetiámu odata sî noi Románii unu picu de disciplina in tóte, inca sî in cestiunile privitórie la dulceana limba natiunale, la scrierea, regularea sî cultivarea ei.

---

¹⁾ „Famili'a“ 1878. nr. 54.

Ar fi mai multu decâtu consultu, ar fi de lipsa, se mai ascultămu sî in d'estea de ale limbei de literatorii nostri încarunțiti întru dadacirea acestui, celui mai pretiosu tesauru stramosiescu; sî se nu ne clatimu la tôte venturile opiniuniloru de dî; sî se nu alergămu copilaresce numai-decātu dupa fia-ce mesteru-strica, — ierte-ni-se espresiunea cam cotidiana, — carui-a pôte într'una óra de nelucrate i-atocatu prein capu se între sî dinsulu in cét'a filologiloru cá Saulu între profeti, sî se faca pe reformatoriulu sî îndereptatoriulu ortografiei sî alu mersului de desvoitare sî cultivare a graiului românescu. "

„Scimu sî noi pré bine sî recunóscemu, cà pe campulu scientieloru autoritate suntu proprie numai argumentele. Dara, rogu-ve, pôte-se óre ratiunabile macaru presupune, cá in nescari obiecte atātu de abstruse sî anevoióse pe cātu sî de mare insemnatate, cumu e sî cultivarea limbei, argumentele sî parerile emise cu iusioritatea politisarei despre evenimentele de dî decàtra nesce delectanti in cele ale limbisticei, se fia mai fundate sî mai conformi adevverului sî naturei lucrului, decâtu opiniunile barbatiloru competenti, ce-si fecera dein studiulu limbei profesiune a vietiei? Ést'a de una parte. De alta parte apoi considerandu multimea, vulgulu, glóte întrebămu: câti au tempu sî câti suntu capabili, séu de aru fi sî capabili, câti si-ieau ostenél'a de a aprofundá argumentele scientifice produse pentru cutare sî cutare obiectu? Au nu scimu fiacare dein noi dieci sî sute de esemple, cà cutari critica sî combatu una scriere, de nu lasa una litera buna într'ins'a; o critica dupa spuse sî audíte, fóra se o fia vediatu vreodata cu ochii? Dá; marea majoretate a omenimei, dupa esperientia, remane de comune pe suprafaci'a lucruriloru, dereptuce demulteori chiaru argumentele in sene cele mai debili

sî mai superficiali, dara aduse inainte sub órecare forma speciósã, suntu acelea, cari o incanta mai multu.“

„Cu acestea numai atât'a vremu se constatãmu, cà sî spre a poté emite una parere sanetósã in cutare întrebatiune scientifica, sî spre a o poté apretiuí in intrég'a ei valóre, la amendóue deoprotiva se recere studiu; studiu ostenitoriu, indelungu sî seriosu. Numai atât'a vremu se dîcemu, cà celi ce dein Romani n'au tempulu sî vocatiunea de a se ocupá in adinsu de dadacirea celei mai nestimate ereditãti strabune, a limbei, aceli-a aru face bine se mai vré in cestiunile limbali a scí nitielu sî de autoretãtile nóstre filologice recunoscute; recunoscute, déca nu de noi, dara recunoscute de straini, de lumea literaria a Europei civilizate. La deincontra, pentru Ddieu! unde vomu ajunge déca vomu face sî dein limba-ne, dein modulu scrierei, cultivarei sî regularei ei, puru sî simplu obiectu de moda, dupa capriciulu individuale sî dupa cumu ne taia pe unulu fiacare capulu?!“

8. Asiã scrisemu adinéori. Acést'a ne fû atunce, ne este sî ésta-dî ferm'a fermisim'a convictiune. Acést'a convictiune ne indemnã sî acumu, se luãmu pén'a a mana, spre a aruncá una cautatura asupr'a modului si fasiloru de renascere a limbei rom. in vorbire sî scriere, cu scopu de a face dupa poteri, la facl'a scientiei limbistice sî a istoriei limbei nóstre, una apretiuire, dupa momentu, acusi mai detaiata acusi mai scurta a reformeloru sî innoiriloru, cari in epoc'a presente le vedemu introducundu-se câtu mai pe facia câtu mai pe nesemtíte de una parte in vorbirea, adeca in fonetic'a, gramatec'a sî sintasea limbei rom., de alt'a in scrierea séu ortografi'a ei. Prein acést'a indegetaramu totuodata impartírea scrierei presenti in dóue pãrti: prim'a tractandu de innoirile in vorbirea romana, a dóu'a de

înnoirile în scrierea ei, va-se-dîca de ortografiile romane, alesu cele mai moderne, cu litere strabune.

Scrierea noastră are se fia mai multu unu sumariu încâtva sistematecu alu desu memoratelor reforme, înnoiri, divergentie limbali și ortografice rom. moderne, decātu una criteca a loru în tóta form'a sa. Totusi, pre cātu va fi cu potentia, nu vomu omite nece invederirea loru cu principiile și regulele scientiei limbisteca cumu și cu faptele, ce ni le suministra istori'a limbei rom. Intru acést'a nemica nu e mai departe de noi, cá presumpțiunea, de a ne tiené în cestiunea limbei mai competenti, decātu aceli câti-va ilustri filologi și alti scriptori rom. corifei, cari ne inavutîra literatur'a cu opuri nemoritórie, ale caroru creatiuni literarie le amirâmu, și parerile caror'a în afacerea limbei și dereptei scientie sinceru le venerâmu. Ne vomu și luá libertate, a ne radimá mai adese pe ratiunile și argumentele loru bine fundate; fóra inse a jurá pe tóte cuventele magistrului, câce „quandoque et bonus dormitat Homerus.“

Ne lapta spemea, cá tractatulu nostru și între angustele margini ale scopului, ce si-propune, nu va lipsí a produce órecari fructe salutare, mai vertosu dein punctulu întentiunei sale. Acést'a e înainte și mai pre susu de tóte: a sterní generatiunea rom. literaria presente și venitória la studiu mai seriosu, omnelaturale, aprofudatoriu, la studiu mai estensivu și intensivu alu dulcéi sale limbe mamesci. Fóra studiu nu merge în nece una disciplina omenésca. Scienti'a, adeverat'a scientia unesce anemele, sufletele, mintile; pe nescientia diace și apésa blastemulu desbinarei. Numai studiulu, numai scienti'a ne va poté apropiá, ne va poté uní, și — unu minutu nu ne indoimu — ne va și uní și în cestiunile inca pendentí ale dulcei, frumósei, armoniósei nóstre limbe stramosiesci.

Partea prima.

INNOIRI IN VORBIRE.

II. Limb'a cá manifestatiunea spiretului in reportu cu mintea sî natiunaletatea; amórea limbei natiunali; etátile omenimei dein puntulu desvoltatiunei limbei.

9. Candu ne apucàmu de a tractá in prim'a parte a opului de facia renascerea limbei rom. in vorbire, de a tractá reformele sî innoirile, ce se introdusera si se introducu câtu mai pe nesemtíte câtu mai dea valm'a in graiulu romanescu, de sene se suleva câteva cestiuni prelimenarie. Ce este proprie limb'a? Care e viéti'a sî demersulu desvoltarei ei preste totu luate? Care alu limbei unui anumitu poporu in speciale? Ce legi predomnesu de comune acelu demersu de desvoltare? Cumu sî cu ce resultatu se aplecara acele legi la limb'a rom. in decursulu secleloru sî in diferitele ei fasi de desvoltare? La asemeni intrebári fundamentaletatea sî luminosí'a recere se dàmú unu respunsu fia câtu de sucintu, mai inainte de ce amú vení la fondulu cestiunei, ce ne propusemu facia de limb'a nóstra, la innoiri, purificare, neologismu sî cele-alalte, in generale sî in parteculariu.

Se ne intrebàmú dara inainte de tóte: ce e limb'a? Intrebare acést'a, la carea poti respunde, precumu sî respunsera eruditii sî neeruditii, in sute de forme, incependu de la Esopu Frigiénulu, celu ce o numí lucrulu celu mai

bunu sî totodata celu mai reu,¹⁾ pana la filologii moderni, cari recunoscurea in limba celu mai pipaitu, mai batoriu la ochi sî mai esentiale distintivu alu omului de animale neratiunali sî necuventatorie, in urmarea acestei-a scienti'a limbei, filologi'a, dechiarandu-o regina a totoror scientieloru.²⁾ Noi tienemu, sî materi'a, ce tractamu, ne indruma a tiené cu filologii. Intr'adeveru limb'a, adeca graiulu, vorbirea e ace'a, in carea se manifesta viéti'a interna spiretuale a omului in modulu celu mai palpabile. Dins'a e spresiunea cea mai marcata a internului nostru, a intielegentiei sî coscientiei nóstre, precumu oserbase já filosofulu Platone. Esistu sî alte moduri de manifestare a ratiunaletatei sî spiretualetatei omului, bunaminte in deprinderile sî creatiunile diferiteloru arti sel.; dara câte tôte la-olalta nu posedu nece pre departe insemnatatea amirabilelui sî misteriosului organu alu vorbirei, insemnatatea limbei, fia dins'a in sene, in misticetatea, viéti'a sî desvoltarea sa considerata, fia privita cá celu mai principale sî mai potente mediulocu de desvoltatiune culturale a omenimei.

---

1) *La Fontaine* La vie d'Ésope le Phrygien (in fruntea fabuleloru sale): „La langue c'est le lien de la vie civile, la clef des sciences, l'organe de la vérité et de la raison: par elle on bâtit les villes et on les police; on instruit, on persuade, on règne dans les assemblées; on s'acquitte du premier de tous les devoirs, qui est de louer les dieux. . . La langue est la pire chose qui soit au monde. C'est la mère des tous débats, la nourrice des procès, la source des divisions et des guerres. Si on dit qu'elle est l'organe de la vérité, c'est aussi celui de l'erreur, et, qui pis est, de la calomnie. Par elle on détruit les villes, on persuade de méchantes choses. Si d'un côté elle loue les dieux, de l'autre elle profère des blasphèmes contre leur puissance.“

2) *Bunsen* Report of the British Association for the advancement of science, 1847 pag. 257.

10. Asiá este. De candu domnesce pre pamentu regele creatiunei, omulu, a esistatu una necontenita actiune reciproca intre ratiunea si spiretulu sî intre graiulu lui. Limb'a sî mintea omului se desvoltara pre sene impromutatu. Nemica mai naturale, cá procesulu acestei reciproce desvoltári. De una parte adeca lucrurile, cari se afla sî se petrecu impregiuru de noi in natur'a fisica, cumu scimu, ne impresiunédia vrendu nevrendu, se reflecta asiá-dicundu in oclind'a interioriului nostru, sî prein organele acestui-a apercependu-se, producu in noi cugete sî sentimente; cugetele apoi, éra mai vertosu sentimentele precumu preste totu ne punu de comune in misicare membrele corpului, asiá in speciale in organele nóstre limbali sternescu espresiuni, vorbe, sunete articlate sî audibili. De alta parte amintítele sunete articlate, togmai pentru cá prein rostinti'a loru devenira sî ele nesce lucruri dein impregiurimea omului, dein parte-le inca inriurescu asupr'a mintei sî cugetarei nóstre, desceptandu-o, sternindu-o, provocandu-o sî impintenandu-o la activetate. Estu-modu, cumu dísemu sî repetímu, desvoltarea sî cultivarea ambeloru, a mintei sî a limbei omenesci, merse mana in mana, tienù mai totdeun'a pasu egale.

11. Inse omulu, cá fientia sociale ce e, nu s'a desvoltatu, nu s'a potutu desvoltá unulu singuru, ci in societate cu alti semeni ali sei; sî totu in societate cu alti semeni ali sei si-a creatu sî desvoltatu sî limb'a, carea drept'ace'a nu e a unui singuru omu, ci a cutarei societáti omenesci, a cutarei natiuni. Ea, limb'a séu potenti'a omului de a grai, nu e deci numai una insusfre organeca a individului omenescu, ci cá proprietatea unui poporu, ce formédia una unetate sociale, e totodata espresiunea cea mai marcata sî mai batutória la ochi a vietiei nationali

sî factoriulu celu mai principale alu acestei vietie. Intru ins'a se resfrange mai nemediulocitu si mai fidele modulu de cugetare, semtîre, judecare sî preste totu spiretulu unui poporu. Dins'a precumu in générale ne aréta firea mintale a fientiei omenesci, asiá specialeminte in varietă-tile sale natiunali ne descópere geniulu, spiretulu, caracturu cutarei sî cutarei natiuni. Déca nu se póte intru tóte sustiené cá esacta enunciatuinea unoru limbisti, cumu cá limb'a ar fi fiendu cugetarea audibile, („Sprache ist lautes Denken“¹⁾, se póte inse afermá, cá dins'a e form'a esterna a cugetarei omenesci, dara totdeun'a una forma specifeca a cutarui sî cutarui poporu; pentru cá sî la poporatiuni intregi, nu numai la individi singuriti, se póte cu totu dereptulu aplecá sententi'a filosofului anticu: „Vorbesce-mi, cá se te potu judecá, cine esti;“ cumu sî faimós'a dísa a lui Buffon, dupa carea „stilulu e omulu.“²⁾

Dein cele precedenti urmédia pré firesce sî se splica pré iusioru adeverulu, amesuratu carui-a propri'a limba natiunale e in modulu celu mai intimu conerescuta cu coscienti'a sî cu semtiulu-de-sene alu unei natiuni. „Mai curendu lasa unu poporu se i se rapésca ori-ce alt'a, — díce cu dereptu cuventu unu limbistu germanu,³⁾ — decátu limb'a sa; limb'a, cá organulu comune alu coscientiei a intréga natiunea, este pentru ést'a elementulu vietiei spiretuali, conditiunea vietiei ei, sî cá atare posiesiunea ei cea mai santa, cu carea impreuna natiunaletatea incesi stá sî cade.“

---

¹⁾ *Aug. Schleicher* la *Lazarus u. Steinthal* Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissensch.; t. II. pag. 225.

²⁾ *Buffon* Sur le style.

³⁾ *K. W. L. Heyse* o. sî l. c.

12. Prein acestea indegetaramu totodata unu altu pré insemnatu fenomene psihicu sî sociale omenescu, amórea, ce poporatiunile diverse au sî nutrescu facia de limb'a loru natiunale. E pré naturale acést'a, ma contrariulu chiaru ar' fi ceva nenaturale, dupa ce, precumu demonstra-ramu, limb'a e manifestatiunea eu-lui spiretuale alu unei natiuni, sî dupa ce in lumea morale tóta amórea bine definita sî ordinata incepe de la „eu,“ de la persón'a propria („amor incipit ab ego“).

Nu ne potemu retiené de a nu intercalá la acestu locu frumosulu testimoniu, ce scrietoriulu Bonfiniu de la curtea regelui Matí'a alu Ungariei dà in acestu respectu stramosiloru nostri. „Quamquam variae barbarorum eruptiones — scrie dinsulu¹⁾ — Daciam, populi Romani provinciam et Getarum regionem una cum Pannoniis inundassent, colonias tamen legionesque Romanas, quae recenter excreverant, non potuisse interire. Inter barbaros obrutae, Romanam tandem linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant, ita reluctantur, ut non tantum provitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur. Quis enim assiduas Sarmatarum inundationes et Gothorum, item Unnorum, Vandalorum et Gepidarum eruptiones, Germanorum excursus et Longobardorum si bene supputarit, non vehementer admiretur servata adhuc inter Dacos et Getas Romanae linguae vestigia?“ Asiadara,

---

¹⁾ *Bonfinius* Rerum Hungaricarum decades quinque; decad. II. In cele precedenti Bonfiniu sustiene originea Romániloru dein legiunarii sî colonii románi: „E legionibus enim et coloniis a Traiano ac caeteris Romanorum imperatoribus in Daciam deductis Valachi promanarunt; quos Pius a Flacco, pronunciatione Germanica Vlachs dici voluit: nos contra ἀπὸ τοῦ βάλλειν καὶ τῆς ἀκίδος dictos esse censuimus, cum sagittandi arte praepolleant.“

dupa Bonfiniu, stramosii nostri coplesiti de genti barbare, cá se nu-si piérda limb'a parintiloru, se luptá astfeliu, încátu nu intru atât'a se pareá a se luptá pentru viétia-si, cátu mai vertosu pentru salvarea si mantuirea limbei parintesci. Ce adeverintia stralucita despre viu'a conscirede-sene nationale a strabuniloru! Ce frumósá adeverintia analoga le dede braviloru strabuni mai de incóce si poetulu romanu modernu¹⁾, cantandu :

„Limba, tíera: vorbe sante

La strabuni erá!“

Ore inse rostitu-s'a elu, poetulu, totu asiá dein anim'a, dein sufletulu si cugetulu si dein convingerea Romaniloru de ésta-dí, candu mai departe canta :

Multu e dulce si frumósá

Limb'a, ce vorbimu ;

Alta limba armoniósá,

Cá ea, nu gasimu.

Salta anim'a 'n placere,

Candu o ascultámu,

Si pre budie aduce miere,

Candu o cuventámu.

Romanasiulu si-o iubesce

Cá sufletulu seu. . .

Glumele suntu mai bogate;

Au tonu mai firescu,

Romanesce cuventate;

Asiá se traescu !

Pre o gluma romanésca

Sufletulu mi-asi dá,

Ér' pre un'a . . . sca

Dieu neci o pará. . . . ?“

¹⁾ *Georgiu Sionu.*

Ore le dîce in anim'a sa sî le repete cu poetulu acesteia fiacare natu romanu modernu, convinsu fiindu, cã numai estu-modu se va aretã adevèratu descendente alu strabuniloru conscii de demnetatea loru natiunale, numai estu-modu va fî demnu de numele, ce lu pòrta? Faca cerulu, cá asiã se fia! Conserbandu sî reserbandu dulcei limbe natiunali loculü de onóre in viéti'a-ne publeca sî privata, in basereca sî scóla, in casa sî familia, in tóte sî pretotunde: prein ést'a vomu convinge lumea, Europ'a civilisata, natiunile colocitòrie in modulu celu mai neindoiosu despre otarit'a nóstra vointia de a traí sî de a morí cá Romani, despre viu'a nóstra coscientia natiunale, despre vitalitatea nóstra. Se nu ne amagimu! Numai stimandu-ne noi pre noi sî ce e alu nostru, ne voru stimã sî ni-lu voru stimã sî altii. Sî unu poporu, câtu de micu la numeru, care e in stare a documentã aceste primoprime conditiuni de viétia, are in dîoa de adî, eo ipso: celu pucinu pe diumetate sucesulu aspiratiuniloru sale legitime, pentru cá are pe partea sa simpatíele sî sprigionulu morale, uneori chiaru sî reale materiale alu lumei luminate.

13. Ci dupa acésta mica digresiune se ne reintòrcem la obiectu.

Aretaramu sucintu in cele precese, cá in limba se manifesta in modulu celu mai palpabile viéti'a interna spiretale a omului; cá mintea sî limb'a omenésca se desvoltara pre sene reciprocu; cá limb'a desvoltandu-o omulu in societate cu alti semení ali sei, ea, cá form'a esterna a cugetarei omenesci, ne presenta totdeun'a una forma specifeca a modului de cugetare a cutarui sî cutarui poporu; cá in cosecentia limb'a natiunale este in modulu celu mai intimu cocrescuta cu coscienti'a sî cu sentiulu-

de-sene alu unei natiuni; si cá in fine dein tóte acestea deradia pré firesce alipirea, amórea, cu care diferitele popóra se pórtá cátra limb'a loru natiunale. Mai resta aice, cá in legatur'a acestor'a se invederimu pe scurtu, cumu limb'a ne aréta nu numai viéti'a interna spiretale a omului si poporului, ci ne descópere in traseture destulu de luminóse chiaru si fasile de desvoltarea acestei vietie.

In acestu respectu, luandu limb'a omenésca séu potenti'a de a grai a genului umanu preste totu, s'aru poté destinge trei grade séu periodi de desvoltáre; se intielege, cá fiacare dein acesti periodi standu dein mai multe miie de ani. Omulu adeca, inainte de a intrá in relatiuni sociali cu semenii de ali sei, cu alti ómeni, inainte de a i se porni desvoltarea intielesale, duse una viétia cu totul semtiale. Conforme acestei-a limb'a lui in primulu periodu stá dein nesce sunete simple si scurtutie, ce manifestá diferitele lui semtíri si impresiunári momentane; stá dein nesce spresiuni onomatopoetice, dein eschiamatiuni, dein intrejectiuni scl., cumu o demustra acést'a p'ací pana la evidentia asemenarea limbeloru mai culte cu cele mai pucinu culte si desvoltate. Ultimele posedu de regula una multime de atari cuvete primitive, va-se-díca de sunete si eschiamatiuni intrejectiunali, éra limbele mai culte au de acestea in poportiune fórté pucine; desvoltatiunea intelectuale, reflectarea mintei, predominirea ratiunei asupr'a semtiuriloru intr'unu poporu mai cultu le strimtoresce dein usu, le impucina, in acelasi tempu inmultíndu in limba dein ce in ce numirile de obiecte si lucruri, ce le aduce cu sene propasirea culturale. Ést'a e asiá de adeveratu, in cátu p. e. limb'a unoru triburi selbatece dein Afric'a centrale, dupa marturirea caletoriloru si filologiloru, este chiaru si ésta-dí asiá de marginita si defec-

tósa, câtu cestiunatele triburi intru respicarea cugeteloru și concepteloru celor mai primitive, demulțori lipsindule verb'a corespundietória, se ajuta prein gesturi; câtu de la doi incolo nu mai știu și potu numerá, cá și Andamanitii dein insulele mării Indieloru; și alte asemeni.

Pre gradulu său in periodulu alu doile e já progresu, deși inca multu pucinu marginitu: progresarea mintale a omenimei și cu ea progresarea limbei. Viéti'a sociale cu necesetátile, repórtele, cunoscintiele și ideele sale mai numeróse face limb'a mai opulente, dara totodata cuventele ei devinu pe dí ce merge mai abstracte. Cu tóte acestea natur'a și lumea semtiuriloru și in acestu periodu totu remane inca, alesu pentru poporulu mai de rându, rusticu, una fuintana destulu de abundante, dein carea elu scóte și creédia numiri de lucruri dapa primele au dapa cele mai momentóse apercéptiuni ale acelor'a.

In fine candu civilisatiunea și cultur'a superióre petrunde mai afundu și se generalisédia mai multu au mai pucinu in tóte páturile omenimei și ale unui poporu; candu ace'a face pre omu a parasí simpletatea naturei, a se abate de la nemaestrita vietuire conforme indigentieloru naturei, a intretiené relatiuni și legamente sociali arteficióse, și intre acestea a duce unu traiu mai multu ori mai pucinu delungatu de lumea semtiuriloru: atunce limb'a omenésca ajunge pe alu treile gradu și in alu treile periodu de desvoltamentu. Atunce séca preindegetatulu isvoru firescu alu cuventeloru, și mintea calculatória mai numai dein elementele já esistenti in cutare și cutare limba combina inca acele sunete, spresiuni, cuvente, ce se aréta necesarie pentru lipsele și trebuintiele comerciului sociale. Abiá trebue se spunemu, cà in acestu stadiu se afla mai tóte limbele dein partea lumei cea mai înaintata in cultura, dein Europ'a nóstra.

Intre aceste limbe cele indo-europane paru intr' una privintia speciale mîntea a comprobá cele díse despre dezvoltarea omenimei sî limbei omenesci. Ele se numera éstá-dî intre limbele cele mai perfecte. Cu tote acestea filogii presupunu cu multa probabilitate, cà in viéti'a limbei fundamentali primitive ariace, dein carea se tragu indo-europanele, a esistatu unu periodu, in carele dins'a erá izolatória, va-se-dica stá dein vorbe unisilabice, óresícumu mai multu intrejectionali sî eschiamatiunali; intr' unu alu doile periodu se fece apoi aglutinatória, in carele reporturile substantiali de flesiune sî conjugatiune ale cuventéloru le desemná alipindu càtra acestea alte cuvente intregi; in fine ajunse a fi flesivale, ce'a ce e starea de organizatiune suprema a limbei, in care stare materi'a sî form'a limbei se petrundu intimu.

Estu-modu in limb'a omenimei inca se adevereisce dísa Scripturei,¹⁾ cà nemica nu e statatoriu sub sóre, ci tóte se invertu intr'unu cercu de varié metamorfosári sî permutatiuni. Dins'a, cá sî omenimea, a carei spiretaletate sî intelectualetate o manifesta, inca fù sî éste supusa la continue evolutiuni sî dezvoltatiuni; inca avù sî are, in speciale cá limb'a unui anumitu poporu considerata, etatea copilariei plapande, a junetiei de auru, a barbatiei vigoróse sî a betranetieloru pline de suatu sî ratiune. Tótu cá evolutiunile in viéti'a omenimei, asiá sî evolutiunile in viéti'a limbei omenesci preste totu sî a limbeloru diverse in speciale n'au decursu totdeun'a in modu firescu leniscitu sî paciuitu, procedindu numai dein poterea intrinseca a limbei sî limbeloru, ci sî dein cause sî inriurintie esterne, asiá càtu acele evolutiuni au fostu demulteriori ade-

¹⁾ *Eclesiastele* 1, 9—10.

verate revolutiuni. Se vedemu dara, suntu óre in coseceni-tiele lorú sî aceste ultime indereptatîte, sî in ce mesura indereptatîte?

III. Poterea de viétia interna a limbei sî influin-tiele externe asupr'a acelei-a.

*14. Desvoltarea spiretului omenescu se afla preste totu graindu in progresu sî aventu continuu, sî cu elu depre-una sî desvoltarea limbei omenesci, carea cresce, cumu are-taramu mai susu, sî se desvólta in acea mesura sî pro-portiune, in care cresce cugetulu. „Despre limb'a ome-nésca trebuie se tienemu, — díce celebrulu Iacobu Grimm, — cà ea numai la aparentia sî dein pàrti singurite con-siderata regresédia; privita inse preste totu, dins'a se afla porurea in progresare sî in acrescerea puterii sale interne.“

Memorata desvoltare a limbei sî limbelorú nu de-cure inse, cumu asisídere aieptaramu, totdeun'a in modu leniscitu sî paciuitu, dein puterea vitale intrinseca a lim-bei, dein leintru in afóra: ci ea provine sî dein alte cau-se sî influentie mai multu au mai pucinu externe limbei respective. Éra aceste cause séu influentie externe producu câteodata atari sguditure in demersulu de desvoltare a cutarei limbe, câtu sémena a revolutiune sî anarchia for-male in limba. Lucrulu nu e de miratu. Avemu sî aice lege incátva analóga cu legile a totu ce existe in uni-versu, unde asisíderea desvoltarea armonica a totaletatei fientielorú pare aórea intrerupta sî periclitata prein varie sguduiru, furtune, cataclisme periodece, cari inse de cele mai multe ori sierbescu numai spre a inaintá cu atátu mai potente vegetatiunea, desvoltarea, viétia a tóte lucrurile esistenti in natura

Schiopetédia fôrte drept'acea asemenarea indatinata a limbei intru desvoltarea ei cu desvoltarea unui arbore. De dorigu ar fi cu adeveratu, cá limb'a unei ginti se se desfasiore cá unu ce organecu, cá unu arbore, ce numai dein propri'a potere de viétia si dein suculu pamentului nutritoriu cresce si produce frúpte, necostrinsu de arbitrietati esterne; se se desfasiore, se crésca si se se inavutiésca numai dein sene, dein poterea sa vitale feintrica, fóra ceva presiune si violentia de deinafóra; se se desfasiore mereuasiu, tienendu, precumu nu tiene chiaru totdeun'a, pasu cu progresulu intelectale si spiretale alu masei poporului respectivu. Cuvénte, formele gramatecali, sintásea unei limbe aru trebú se fia espresiunea firésca a dísei desvoltatiuni interne; conceptele nóue si numirile loru aru trebú se se derive prein misticéle canaluri intime ale contactului spiretale, órecumu asiá, precumu dícemu despre cutari morbi, cá infectandu atmosfer'a se propaga prein aeru; ide'a nóua, conceptulu nou acolo aru trebú se se incuibe mai antáiu si se prinda radecine, unde sentiulu limbale, poterea creatória de limba fóra indoiéla e mai mare, mai curata si mai necorupta, adeca la mas'a poporului, la vlogu. Cu unu cuvétu: in asemenarea dein vorba poterea de viétia a pomului ar fi se fia limb'a cu organismulu ei deinleintru, érá pamentulu nutritoriu cu suculu lui poporulu. Numai asiá ideele si conceptele nóue aru capetá totdeun'a forma si numire adeveratu natiunale, conforme tipului si caractrului natiunei respective; numai asiá firea individuale a unei limbe, viéti'a ei si caractru'-i natiunale s'aru poté padf neatinse, déca ea s'ar despupí óresícumu de sene, cá flórea.¹⁾

¹⁾ Imre S. Idegen és hibás szóllások a magyar nyelvben, Budapest 1873, pag. 5.

15. Inse acést'a nu totdeun'a, ba fórte rare ori, este sí se intempla asiá. Deincontra formarea sí desvoltarea limbei o influintiédia nu pucinu, uneori chiaru in mesura pré insemnata, mai multe cause esterne. Intre acestea venu a se numerá mai cu sémá trei: comerciulu deintre diferitele popóra; libertatea, ba chiaru arbitriulu omului, inca sí a celui mai primitivu; pe urma activitatea genieloru straordenarie.

Gintile varie venindu in atingere un'a cu alt'a, cine nu scie, cá acestu contactu sierbesce uneori spre folosulu loru, uneori inse sí spre stricatiunea unei séu altei pàrti? Ést'a stá specialeminte sí in privinti'a limbei. Poporulu mai inapóiatu in cultura lips'a sa de cutari cunoscientiè o suplenesce impromutandu de la celu mai avutu in acestu respectu; éra cu cunoscientiele nóue de comune impromuta sí cuvente nóue Asiá fú acést'a de candu lumea sí omenimea. De la Egipteni sí Fenicieni impromutara destulu de númeroase vorbe Elenii antichi, de la Eleni Romanii, de la acesti-a poporatiunile europene de adf, sí asiá mai departe. Ideéle sí vorbele nóue se respandescu aice adeseori, cá se. graimu asiá, pre aripele loru, in poterea sí de poterea loru propria, fóra a se poté respandirea loru stavilí absolutu sí cu efectu deplinu. Norocire inça intre atari impregiurári pentru una limba, — cumu, dórere! n'a avutu-o limb'a rom., — déca cestiunatul impromutu lu iea nu dein limbe cu totulu eterogene, incátu elementele impromutate, cá afini, intru procesulu asimilatiunei loru cu organismulu limbei impromutatórie se nu faca resistentia pré mare sí daunósa legiloru acestei-a!

Nu mai pucinu influintiata e desvoltarea organeca liniscita a limbei prein libertatea sí arbitriulu, ce omulu esercita asupr'a limbei, dandu demulteori numene, fip-

sandu vorbe și aplecandu elementele vorbirei după placu, capriciu și őrb'a intemplantare. Și acést'a încă dein timpurile preistorice, deci înainte de începuturile culturii omenești. E cunoscutu, că amú în cărțile lui Moise omulu reflecta la variele numiri de persoane și obiecte, le splica originea și caus'a, și în urmăre face varie deductiuni istorico-mitece limbali.¹⁾ Asemenea în „Iliadea” și „Odi-se'a” lui Homeru aflăm facundu-se reflexiune la etimologi'a numeloru lui Odiseu, Astianace și ale altor'a. Era arbitraritatea, cu carea popórale barbare scamba numirile, formédia cuvinte nóue scl., e și în dǐlele nóstre fórte remarcabile și instructiva.²⁾

Pe urma una buna parte dein tezaurulu lexicale alu unei limbe mai provine și de la mintile mari, de la barbati geniali, ce stralucira cu luminele lor pe orizontele cutarei natiuni. Atari genie potenciédia progresulu, ce aórea și alocurea procede mai pre incetu; producu mai multu, de cumu ar produce în același tempu totulu organecu în activitatea sa lina, incetinela, nesentita; dau nascere mai multoru idee și cu acestea mai multoru cuvinte și frasi. P. e. Ipocrate introduce mai multi termini noi medicinali; Aristotele dá nascere entelechiei, Piatone ideei, altii altoru concepte și cuvinte. În scrierile unui Homeru și Eschile dǎmu preste atari cuvinte nóue, preste atari epitete și dǐceri maretie, create în concertulu sentimentulu profundu cu cugetarea sublime și asiádicundu în sacrulu focu alu poesiei, cari numai la eli le gasimu între toti scriptorii greci. Nu alteumu la Latini unu Cicerone, Senec'a și alti literatori, alesu ali epocii defieru, adoperandu-se a straplantá filosofi'a greca pe terimu

¹⁾ *Genesea* 2, 19—20; 11, 9; 17, 5; 21, 6 scl.

²⁾ *Max. Müller Lectures*, II.

italecu, suntu nevoiti a face spre indegetatulu scopu in latin'a claseca innoiri individuali conscie.¹⁾ Ce se dîcemu apoi de procedur'a parintiloru eclesiasteci, cari fóra multi scrupuli²⁾ tragu latin'a pe calapodulu nóueloru idee sî concepte ale relegei crestinesci? Sî totu asiá merse sî merge acést'a innoire voluntaria sî conscia a limbeloru sî in secelele susecenti pana in tempulu celu mai nou sî pana la popóra-le cele mai nóue. De acesti neologismi fece cu voi'a la Germani, prein scurtári sî stranee compuneri de cuvente, desclinitu Klopstock, apoi Voss cu respectu la limb'a poetica; éra Hegel sî Krause cu respectu la cea filosofica; sî asiá mai departe.

16. Ce cosecentie sî invetiature potemu trage dein cele predefasiorate, in prim'a linia sî in speciale pentru limb'a nóstra? Multe de tóte. Mai antáiu sî antáiu vedemu, ce'a ce já premisemu, cà viéti'a, desvoltarea sî creşcerea unei limbe nu decure totdeun'a in modu organecu linu sî paciuitu, numai dein poterea interna óresícumu innascuta a limbei, ci ace'a uneori e inaintata, potentiata sî asiá-dîcundu sfórtiata prein varie cause sî inriurintie externe, cumu suntu: contactulu intre diferitele popóra sî limbe, arbitriulu omenescu, activitatea literaria a genieloru mari, sî alte asemeni. Inriurintiele acestea externe nu suntu intru tóte priintióse sî fóra periclu pentru defasiorarea sanetósa a organismului limbei, ci de comune aducu acestui-a mai multu au mai pucinu semtíte vetemári. Pro-

¹⁾ *Seneca* epist. 58, 1; 58, 4. *Cicero* quaest. acad. I. 11, 41; de nat. deor. I. 39, 109. *Quintil.* III. 8; etc.

²⁾ *S. Gregor. Magn.*: „Non motacismi collisionem fugio, non barbarismi confusionem devito, situs motusque praepositionum casusque servare contemno, quia indignum vehementer existimo, ut verba coelestis oraculi restringam sub regulis Donati, etc.“ Cfr. *S. August.* de doctrina christ. 4. 10; *S. Hieronym.* in Ezech. c. 10.

gresulu ce face și metamorfosile ce pate prein ele limb'a cutare, se potu órecumu compará, o repetímu, tempestátiloru elementari, cari pana candu de una parte fóra indo-iéla promovédia in modu potente salubretatea, vegetatiunea și productiunea in natura, de alta parte intr'un'a causedia in una privintia séu alt'a mai multu au mai pucinu insemnate stricatiuni. Ést'a un'a lá mana.

Socia cu acést'a e alta cosecentia și invetiatura, inca mai momentósa. Anume ace'a, cà nu potemu ratiunabile nececandu asceptá, cá desvoltarea unei limbe și innoirile limbali impreunate cu acea desvoltare se procéda totdeun'a numai și numai de la masele poporului respectivu. Nu o potemu asceptá anumitu in tempuri cá acelea, candu cutare natiune și limb'a sa suntu pornite pre calea unei desvoltári mai rápedi și a unei progresári culturali mai notabili, bunaóra cá natiunea și limb'a rom. in epoc'a presente. In una atare epoca, candu aburele și electricitatea suntu injugate intru sierbitiulu inaintarei culturali a omenimei, candu descoperirile și inventiunile nóue scientifece se inmultiescu pe dí ce merge, candu scientiele și cunoscientiele omenesci luara dimensiuni colosali nemai-cunoscute: progresulu intetítu se scóla cu tóta puterea contr'a intereseloru curatfei unei limbe poporane natiunali, și pre-tinde a i se formá pentru nenumeratele cunoscentie espre-siuni prein reflectare conscia dein partea barbatiloru de scientia, nepotendu-si intardíá pasulu și nepotendu asceptá dupa creatiunile limbali incetinele ale poporului. Epoce cá acést'a suntu epoce de tempestáti, vijelie, cataclisme pentru una limba, a carei desvoltare și creștere necesaria e absolutu neposibilé se procéda intre atari cercustári numai și numai dein sorgentele si dein tulpin'a ei poporale. Și pentru ce óre neposibile? Pentru cà desí in poporu

resiede una dose notabile dein poterea creatória a limbei, anume sentiulu limbale mai curatu, mai genuinu si mai necoruptu in privinti'a tesaurului natiunale de cuvente, de forme gramatecali si de sintasea acestor'a, n'are inse poporul alalte conditiuni neaperate la formarea cuventeloru si desvoltarea limbei. N'are desvoltatiunea intielesale mai inalta, avut'a de idee si concepte culturali superiori, capabilitatea necesaria pentru concepte mai astrase, aplecarea càtra spresiuni scurte si precise, cumu le pretende tractarea scientieloru, in fine gustulu de a alege cuventele nimerite si cuvenientiöse intr'unu limbagiu superioru, mai cultu, mai elegante si mai alesu.¹⁾

Chiaru de acea — si acést'a e a trei-a cosecentia si invetiatura — una natiune pornita pre calea unei progresari si desvoltari culturali superioare si intetite, cumu cu bucuria vedemu pre natiunea rom. in presente, nu se póte multiamí si indestulí spre ajungerea indegetatului scopu maretiu cu limb'a glóteloru sale mésera, neprecisa, defec-tósa si in nu una parte a ei aórea mestecata cu elemente straine si corrupta pana la ridiculu. Dein acestu puntu-de-vedere intr'adeveru nu se póte omulu destulu mirá de pretensiunea pucinu intemeiata si rumegata, cá se nu dí-cemu absurda, a unoru scrietori rom. mai de incóce, aper-tienutori mai vertosu scólei asiá-numite a „Directiei nóne,” pretensiunea, de a luá de bani buni totu ce se afla adi in usulu vorbirei poporului rom. rusticu; de a suscepe in limb'a si scrierea rom. mai culta tóte vorbele si formele gramatecali si sintactece, inca si cele mai straine si stri-cate si demulteori nece de insi-si vorbitorii intielese; si de a santiuná estu-modu cutare gergu dein suburbiele Ia-siloru au ale Bucuresciloru au dein altu coltiu alu roma-

---

¹⁾ Imre S. o. c. pag. 6.

nimei de limba literaria a Romaniloru. Éra acést'a sub speciós'a firma a unui modu populariu in scriere. Sermana popularetate, cumu te mai tragu-impingu sî pre tine, câte abusuri mai facu sî cu tene ómenii! . . .

17. En se vedemu inse, care ar fî rezultatulu, candu dein nefericire ar amblá dupa pretins'a popularetate orbisii sî in ruptulu capului, sî candu ar adoptá-o fóra reserba sî partea mai sanetós'a sî mai seriusu cugetatória a literatoriloru rom.? Unu resultatu, nemica mai pucinu decâtu imbucuratoriu: periclitarea unui-a dein scopurile intelectuali supremi de urmaritu intru cultivarea limbei vericarui poporu, anume sacrificarea unetatei limbei sî desbinarea acestei-a in atáti provincialismi barbari, nespelati sî nepeptenati, câte tienuturi locuite de Romani sunt; in cari dinsii venu in atingere cu alte poporatiuni de dife-rite limbe eterogene. Cáce e totoror'a dein noi cunoseutu, cá alte cuvete sî ingredientie straine amesteca in limbasi Romanulu satu-marianu sî biharianu, celu ce véne in contactu mai vertosu cu Magiari; altele Romanulu banatianu, locuitoriu mestecatu au vecinu cu Serbii; éراسi altele Romanulu bucovinénu, coplesítu, prelanga Polonoruteni, de Germani sî de Evrei germanisanti; sî cu totulu altele Romanii dein Romani'a libera, dein Munteni'a sî Moldov'a, unde domnirea fanarioto-turcésca nefasta sî de trista memoria lasá urmele sale doreróse imprese sî in limb'a poporului rom. maltractatu prein acea domnire.)

---

¹⁾ „Observatoriulu“ in nr. 4 dein 1879 aduce numeróse esemple de gergulu rom. satu-marianu (a intratu árvizulu in kerty sî a dusu boros-hordáole; candu ati areduitu de a casa sî candu ati érkézuitu? nó, ugyan kedves vindici), bucovinénu sî dein fundulu régiu (tat'a a plecatu cu noterulu sî cu fersterulu la amtstag, dara besiaidulu dtale de la bezirksvorsteher e aice; fiulu mieu e acumu in dritte realsiule, ci dein naturwissensiaftu are taignisu cam reu,

Adunati, rogàmu-ve, la-olalta câte unu tieranu ròm. dein memoratele tienuturi, sî se vedeti, in ce parte a graiului loru romanescu se voru intielege sî precepe unii pre altii? In partea elementului latino-romanu stravechiu, sî numai séu mai numai in partea acestui-a. Au nu e acestu singuru faptu de ajunsu spre a aretà sî celui mai scurtu de vedere, carea e adeverat'a limba a intregu poporului rom., pre carea avemu se o luàm de base sî dein ce in, ce se o cultivàm sî desvoltàm mai departe? Nu e de ajunsu spre a aretà, cà acele ingredientie straine in partea loru cea mai mare suntu dein secle sî tempuri multu mai posteriori fipsarei limbei rom. cá atari, decátu se se fia prescrisu in acést'a, sî multu mai partiali in vorbirea intregu poporului nostru, decátu se póta pretende dereptu de cetate sî impamentenire? Nu e de ajunsu spre a aretà in fine, cà incatrâu trebuie se ne tientimu ochii sî la ce sorgente se recuremu, pentru cá se ne potemu desvoltá limb'a dein semburele sî pre temeiu lu ei latino-romanu sî mai incolo in frumósa, armonica, incantatória omogenetate sî uneformetate, sî pentru cá se dàm vestmentului ei acea largime, pre carea in presente inca nece pre departe nu o are, dara pre carea o pretende imperiosu inmensulu corpu de idee sî concepte nascute in sinulu gigantecului progresu scientifecu sî culturale dein dílele nóstre?

---

elu e cam leichtsinnigu, lu voiú dá la unu gesieftu); pentru celu transcarpatinu rušo-greco-turcescu védia-se „Corespondenti'a intre doi amanti,“ republicata in „Observat.“ 1878 nru. 55 dupa Calendariulu Iasiloru dein 1844, sî védia-se cele mai multe scrieri rom. transcarpatine, unde mai la fiacare frase te impedeci câte de unu liude, ea raghioslicu, moftu, mufluzu, tesímené scl., intielesulu caroru barbarismi deincóce de Carpati chiaru sî deintre Romanii trecuti prein scóle abia alu suta-le de lu póte órecumu gâci dein contestu.

Dá; căce ,dato sed non concessó', cumu că multu invocat'a poporaletate in scriere ar recere, se adunàmu numai tóte cuventele sí frasile bune rele dein gur'a poporului rom. de pretotunde, sí — fóra a recure cătusi de pucinu la matrea latin'a sí deintre sorori mai alesu la italian'a cá la cea mai apropiata — numai dein dísulu materialu populariu se ne inaltiàmu pentru venitoriu maretulu edificiu alu limbei rom. literarie, in carele se incapemu comodu cu cultur'a sí civilisatiunea nóstra superiória, la care aspiràmu: ar fí óre de ajunsu acelu materialu spre scopulu indicatu? Vorba se fia! Noi aretaramu mai susu, că omúlu dein poporu, amesuratu culturai sale mai multu au mai pucinu primitive sí modeste, in tóta viéti'a sa abiá folosesece cu totulu vre 400 de cuvente; atâte i suntu pré destule spre a-si respicá cugetele sí sentiementele sí câte tóte necesetátile sale familiari, relegiunarie sí sociali. Se nu ni se obiecte, că dara, dupa noi, limb'a vulgaria rom. ar fí standu numai dein atâte sute de vorbe? Nu, ea stà cu tóte acestea dein câteva miie. Caus'a e: că dupa diferitele tienuturi sí provincie rom. in parte alte numiri sí frasi se usita pentru une sí acelesi idee; éra diversele relatiuni topografice, etnografice sí climatece facu, de p. e. Romanulu dein muntii aurari ali Transilvaniei are unele necesetáti sí cunoscantie de acelea, cari nu le are Romanulu de la gurele Prutului sí Dúnarei, prein cosecentia nu are nece numirile acelu necesetáti sí cunoscantie, sí vice-vers'a.

18. Se ne intrebàmu acumu, că dara câte miie de cuvente póte aprosimativu se aiba intréga limb'a vulgului rom., luandu la-olalta espresiunile cele bune cu cele rele, cele néosiu latino-rom. cu gergulu sí ingredientiele straine deimpreuna, sí incependu de la vecinatátile Tisei pana

la Marea-négra sî dein Carpatii septentrionali pana in Balcani? Éca aci Lesiconulu de Bud'a, primulu dictionariu mai renumitu alu limbei nóstre.¹⁾ Respundia elu nesuspectulu de latinomanía sî nepartialele pana in asiá mesura, câtu aduce totu séu mai totu ce siese barbati eruditi sî zelosi, de buna séma cu ajutoriulu a mai multi altii, aflara in gur'a poporului rom. dein cele mai diferite tienuturi sî in scriptele rom. intre aa. 1780—1825; aduce tóte, incependu de la ung. *aldasiu*, *aldomasiu*, *ocsiagu*, *bosicasiu*, *majamesteru* pana la slav., grec., germ. sî turcescile *odajdie*, *medelniceriu*, *birtu*, *mazilu* sî altele nenumerate. Asiádara nu se póte díce, cà Lesiconulu de Bud'a n'ar fi presentandu lumei una limba rom. chiaru dupa gustulu sî dupa poft'a animei celoru de la „Directiea nóua.“ Sî cu tóte acestea — cine ar crede? — acestu galimatía poporale rom. abíá face cu bunu cu reu vre 10,000 de vörbe, incâtu pre marele romanistu Fr. Diez nu fóra cuventu lu prinde mirarea, cà judecandu dupa memoratulu lesiconu, prelanga tóte numerósele ingredientie straine ce elu presenta, limb'a ne e totusi asiá de mésera.²⁾ Fóra indoiéla e distantia cumplita intre indegetat'a totaletate de cuvente ale limbei rom. sî intre 80—100 de miie de cu-

1) Cu trei ani mai inainte, in 1822, se edità la Clusiu Dictionariulu rom.-lat.-ung. alu episcopului Ioane Bobu, despre care opu unu contemporanu díse, cà autoriulu in acelu tempu mai bine ar fi facutu róte. Suntu intr'adeveru fórté curióse innoirile limbali deintr'insulu, cumu vomu aretá mai diosu.

2) *Fr. Diez* Grammatik der rom. Sprachen, III. Aufl. Bonn 1870; I, 137: „Sprachen der verschiedensten Stämme, bekannte wie unbekante, flossen hier zusammen, und gleichwohl ist, nach dem Ofener Lexicon zu urtheilen, das Daco-romanische arm geblieben.“

vente ale francezei, englezi, germanei¹⁾ și ale altor limbe de una cultură superioară, de carea ne adoperăm și noi a ne apropia cu graiul nostru. Cine inse se ne duca la acestu scopu, cine se ne trece peste memorat'a distanția? Glótele, vulgulu cu limb'a sa? Neceodata. Au nu scimu, ce'a ce accentuamur repetítu și in cele precedenti, că nu pucine concepte mai curendu se impamentenescu, că se graimu asiá, in provinci'a scientieloru ratiionali, de cumu aru ajunge a fi cunoscute poporului și a se altui in arborele viu alu limbei acestui-a? Mai multu inea: suntu numeróse, fórte numeróse cunoscintie și lucruri, cadiutórie in sfer'a scientieloru mai inalte, despre cari anevioia potemu sperá, ba ar fi nebunía de legatu a sperá, că acelea voru se petrunda candva și in straturile mai inferióre ale glóteloru.

De una parte dara nu ne remane alt'a, decâtu spre scopulu culturai superióre desu memoratu a ne regenerá, inavutí și desvoltá dein ce in ce limb'a; pentru cáre scopu vomu trebui de voia de nevoia — tienendu de base elementulu sanetosu alu limbei — se recuremu acolo, de unde ni se trage viti'a și limb'a, de unde impromutara chiaru și limbe nelatine dieci de miie de termeni culturali și scientiali. Unu literatoriu rom. cu mintea sanetósa și ne-preocupata nu are și nu va bate alta cale, și de acést'a nece latinofobii nostri celi mai proclati nu scapa (martu-

---

¹⁾ Esagerare provenitória dein últranationalismu germ. e la *K. W. Kolbe* *Über den Wortreichtum der deutschen und franz. Sprache*, 2. Aufl. Berlin 1818—1820, I, 5: „Pariser Blätter,“ sagt Radlof, wollen 24000 Wörter in ihrer Sprache gezählt haben; die Unsrige dagegen zählet wahrscheinlich noch mehr denn 500000, dass demnach in ihren Riesenkörper die Französin zwanzigmal eingehen würde!“

ria ne suntu scierile loru), nece voru scapá, de s'aru pune in crescetu sí in capu. De alta parte apoi, facia cu aieptatulu modu de regenerare a romanéscái in aieptat'a mesura neaperata, marturimu, in mintea nóstra nu intra, pentru ce se pastrámu mortísiu sí cu ori-ce pretiu câte tóte gunóiele de vorbe straine — ierte-ni-se espresiunea, — cari suntu in usu sí cari suntu intielese numai in cutare sí cutare coltísiuru mai multu au mai pucinu indositu alu romanimeí.

Dupa tóte acestea resumendu in pucine cuvente cele desfasorate in acestu capitlu, resultatulu va fí constatarea, cumu cá desvoltarea continua a unei limbe nu procede totdeun'a in modu liniscitu numai dein poterea ei vitale interna, ci sí dein alte varie cause esterne, cari ultime desi uneori intetiescu fórte acea desvoltare, ele inse in acelasi tempu de comune periclita mai multu ori mai pucinu intregitatea sí asiá-dicundu sanetatea organismulu limbei.

Cause interne sí esterne producu straformatiunile limbali. Ci aceste straformatiuni se intempla dupa sí suntu predomnite de anumite legi, legi derivatórie dein starea sociale, politeca sí culturale sí dein alte cercustári ale cutarui poporu. Cari suntu acele legi mai principali? Se le aretámu sí insfrámu aice, macaru in fug'a mare, esemplifecandu-le cu chiaru limb'a nóstra; spre ce nu va stricá a face mai antáiu una reprivire istorica fugitiva asupr'a limbei romanesci, suindu-ne pana la originile ei sí aretandu cátu, de pre scurtu mesur'a contactulu ei cu limbele straine.

IV. Originile romanéscai dein latin'a vulgaria periodii de desvoltarea acestei-a, sî inriurinti'a limbeloru straine asupr'a celei romanesci.

19. Limb'a romanésca, un'a cu sororile sale italiana ispana, portugesa, francesca, sî provinciale séu limb'a trubaduriloru já mórta,¹⁾ se trage, precumu de la marele Frid. Diez incóce nimene seriosu nu mai dubita, dein vechi'a latina, unulu dein celi vre optu rami mai principali ali stravechiei ariace. Toti acesti rami un'a cu ramurelii loru ulteriori venu sî sub numirea de limbele indo-europane séu indo-germane. Nu inse limb'a lat. literaria clasica e mam'a nóstrei, ci limb'a lat. vulgaria (*sermo. vulgaris, sordidus, rusticus*) in diversele ei dialecte stravechie italece sî depre aiure, precumu umbricu, oscu, sabinu, etruscu scl.; ce'a ce pana in dtu'a de adi se refrange in diversele pronunsiatuni tienutali séu provincialismi romanesci, bunaóra in *anima* sî *árima*, in *tolba* sî *torba* la Istro-romani cu *r* alu dialectului it. ligurianu vechiu sî modernu, in *fieru* sî *hieru* ispanu, in *vinu* sî *jinu* sî *ghinu* sî *iinu*, in genitivii, dupa J. Maiorescu, etrusci *tot-ororu* sî *amend-ororu*,²⁾ sî in alte asemeni peculiaretáti fonetice, gramatecali sî sintactece.

---

¹⁾ *Carolin'a Michaëlis de Vasconcellos* Studien zur romanischen Wortschöpfung, Leipzig 1876, pag. 8 numera cá a sieptea limba neolat. pre cea rheto-romana, vorbita de abia 45—50 de miie de insi, sî prelunga acea impartita in patru dialecte: dóue apertienutórie invederatu neolatineloru nordu-vestice, francesei sî provincialei, dóue italianei.

²⁾ I. *Maiorescu* Despre vechimea limbei rom. scl. Asiádara nu *totoru*, *tutoru* sî *tutuloru*, cumu seriu unii transcarpatini, dara cumu abia de rostesce undeva poporulu rom. Atari peculiaretáti limbali suntu documente istorice, deci de pastratu.

Óre inse esistatu-a aievea la Romanii antici, prelanga latin'a clasica, una atare limba lat. poporale? Ésta întrebare o redicara unii cu unu anumitu aeru de indoéla sí obiectare. Diez respunse pré bine,¹⁾ cà mai cu dreptu s'ar poté pretende documentarea contrariului, decâtu demustrarea esistentiei unei limbe lat. vulgari. Intr'adeverú cine se se mai indoésca despre acelu faptu pré firescu, cà ori-ce limba literaria in lume s'a formatu sí se se formédia dein limb'a poporului sí pre basea limbei poporului respectivu? S'a formatu sí se formédia; prein ce óre? Prein una pronuncia mai curata sí mai întréga a cuvintelor, prein mai mare regularitate a formelor gramaticali, prein lasarea dein ~~un~~ unora vorbe, expresiuni sí frasi prea rustice sí stricate sí deci nedemne de a figurá in stilulu mai cultivatu. Asiá sí nu altcumu se formá dein graiulu vulgariu sí latin'a literaria, clasica.

20. In tempurile preistorice, candu viti'a latina resideá inca in léganulu seu in Asi'a,²⁾ sí in tempurile, candu ea se mutá in gradin'a Europei, pre pamentulu paradisiu sí sub cerulu azuru alu Italiei, limb'a-i aveá fóra indoéla termenatiuni mai complete, mai vertosu consunantece. Cândi ea inca e fiic'a sansritei, cá sí vechi'a elena; éra acést'a, in legatura cu istori'a limbelorú sí cu limbistec'a asemenatória, cumu sí indicie cá obsoletulu casu ablativulu latinu *homined*, *totod* in cele XII. table de legi,

¹⁾ Diez Gramatik der rom. Spr., I, 1.

²⁾ Dupa opiniunea mai comune patri'a primitiva a gintiloru indo-europane a fostu Asi'a centrale, spre apusu de la Belurtagh sí Mustagh in apropiarea platoului Pamir; dein contra altii, cu mai pucina probabilitate, o punu intr'una parte a Germaniei sí Franciei, altii in Podoli'a sí Volhini'a. Vedi Dr. Greg. Krek Einleitung in die slav. Literaturgesch., Graz 1874, pag. 4—7.

ne costringu a pesupune memorat'a completime și întregime originaria a latinei primitive. Dăra limbele cu creșterea lor se străduiesc după luminosa și simplitate deîn ce în ce mai mare, ăra cuvintele, formele și terminațiunile lor preîn usulu îndelungu se tocescu cu tempu *deîn ce în ce, că banii în circulațiune. Coseceni'a acesteia e metamorfosarea și împucinarea formelor flexiu-nali. De la această regula nece latin'a stravechia nu potă face excepțiune. Acumu în documentele și monumentele deîn timpurile prime ale republicei române cumu și la scrietorii lat. mai antici ne ocuru sume de cuvinte și forme limbali trunchiate, adeca lipsindu-le consunele finali, ba uneori și silabe întregi finali: sēmnu învederatu, că stravechi'a latina în gur'a poporului începuse já a se tocî, inclinându deîn seclu în seclu totu mai multu cătra formele actuali ale limbelor neolatine.

Ar însemnă a cără apă în mare, candu ne amu pune la acestu locu, și altmîntre strîmtu, se documentăm cele difse cu sutele și miiele de cuvinte și forme gramaticali respective, scōse deîn scrietorii lat. ali totoror etătilor limbei lat. și deîn documentele și monumentele cele mai vechie pãna la inscripțiunile evului mediu. O fecere acést'a já nenumerati scrietori moderni, cumu și celi mai multi gramateci români, încependu de la P. Maioru cu meritosulu lui tractatu ortograféu¹⁾ pãna la celi mai noui, în frunte cu ilustrulu Cipariu, carele alesu în opulu seu, după noi între tōte eminentile lui opuri celu mai principale, intitulatu „Principia de limba și scriptura romãna,” pertractă tem'a acést'a cu profunda erudițiune.

¹⁾ P. Maioru De orthographia Daceromana etc., în fruntea Lesicoñului de Buda. Cfr. T. Cipariu Principia de limba sel., pag. 23 s. u.

21. Candu apoi Románii in expansiunile lor de cucerire venira in atingere cu Grecii, si fecera cunoscintia cu nestimati tesauri spiretali ali literaturii acestor'a, cultur'a superi-
ória, pornita alesu prein acést'a intre dingsii, aduse cá unu corelatu neaperatu cu sene cultivarea latinei in limba literaria. Ce fecera spre acestu scopu literatorii vechi latini? Ace'a, ce au facutu si facu literatorii veri-carei ginti intre asemeni impregiurári cu limb'a lor. Eli se nevoira a desvoltá latin'a amesuratu ideelorú si conceptelorú culturali inmultite, intru acésta procedura adoperandu-se a alege cuventele si spresiunile mai bune, mai sonóre, a folosi formele gramatecali mai intregé si mai regulate, a le pronúciá mai curatu si, cá cosecentia a acestor'a, a le serie mai corectu si mai etimologicu. Vedi-bine cá cu acést'a dingsii venira numaidecátu in órecare opusetiune facia de usulu vorbirei lat. poporale, care se manifestá, cumu se manifesta la ori-care altu poporú, in una rostiré mai leniósá si mai negrigita a cuventelorú, in aplecarea de a disólve formele gramatecali, in folosirea mai multorú spresiuni, de carile trebue se se ferésca scrietorii buni, si in alte asemeni constructiuni si idiotismi vulgari.

Opusetiunea si contrastulu intre limb'a lat. vulgaria si intre cea literaria de aci incolo crescú mereu, luandu proportiuni pe di ce merge mai insemnate. Dein ce cause óre? Causele se intielegu parte de sene, parte dein discusiunile precedenti. Intre ele n'a fostu ultima imitarea de totu sclavésca a elenei dein partea literatorilorú lat., cari incantati de frumusetiele sonorului graiu alu vechiei Elade, incepura a-lu maimuti, cá se graimu asiá, cu cale si fóra cale, dechiarandu barbare si idiotece p'aci tóte sufisele derivative lat. numenali, inca si câteva verbali, celu pucinu intr'unu cuventu séu altulu, si silindu biét'a.

latina in vestmentulu de croitura straina alu constructiunei grecesci. Ést'a intru atât'a, in câtu nu cu nedereptulu s'a dîsu, că p. e. Propertiu n'a scrisu neceodata latinesce, éra Horatiu, celu pucinu in odele sale, fórte raru¹⁾; in câtu, candu cu cultur'a superiória veni rîndulu sí pre filosofía de a fí tractata in limb'a Romei, literatorii lat. se tredîra sí se vediura deintrodada cu limb'a loru grecita adusi in cornu de capra, cumu dice Románulu, sí in perplesitate de a nu si-poté respicá ideele, conceptele sí cugetele mai inalte. Acestea cereá formarea a numeróse cuvete sí spresiuni nóue de nuantiári mai fine sí de una precisiune mai mare, spre ce vedi-bine acolo ar fí fostu ‚cornu copiae‘ in limb'a poporului cea cu varie terminatiuni sí sufise derivatiunali; ei eli si-taiase in privinti'a acestor'a de mai inainte créng'a de sub petioru. Nu scii se ridi au se com-patimesci pre unu Cicerone, Senec'a, Quintilianu sí altii, candu i vedi cerendu óresicumu scusa sí iertatiune de la elen'a, căce n'au incatrâu, ci le cauta a folosi cuvete cá p. e. *possibilis, essentia, medietas, mulierositas* scl., cari pentru terminatiunile loru erá de mai inainte botediate sí infierate idiotice, barbabe, vulgari²⁾).

22. Estu faptu istoricu, prein miie de probe sí indicie constatatu, nu se póte negá. De alta parte inse locurile

¹⁾ Pott in Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, herausg. von Ersch u. Langer, Leipzig 1840; II. Sect. XVII. Th., pag. 61: „Poeten, wie Properz und Horaz, von denen jener immer, dieser wenigstens in seinen Oden, gar nicht lateinisch, vielmehr unlateinisch, d. h. lateinisch-griechisch schrieb.“

²⁾ Cicero Quaest. acad. I. 11, 41: „Id autem visum, quum ipsum per se cerneretur, comprehensibile, feretis haec? Nos vero, inquit; quonam enim modo καταληπτὸν diceres?“ Cfr. I, 7; III, 8; de nat. deor. I. 30, 109; Quintilianus II. 14, 2; etc.

respective ale scrietoriloru lat. bine întielese nu ne permitu a aderá nece acelei opiniuni cipariene, altmîntre cu multa eruditiune proptite,¹⁾ amesuratu carei-a latin'a literaria in demersulu cultivatiunei sale ar fí adoptatu mai multe terminatiuni sí forme, alesu declinatiunali, dein elen'a sí dupa norm'a elenei. Ratiunile, pentru ce nu? le atinsemu já mai susu: mai anume, cá latin'a, cá fiic'a sansritei precumu sí elen'a, la inceputu fóra dubiu posedeá terminatiuni mai complete cosunantece; éra locurile scriptoriloru lat. despre asorbtiunea, ce in gur'a sí rostirea vulgului lat. o suferiá unele cosune sí silabe finali in anumita pusetiune ale acestor'a, ne indereptatiescu numai atát'a a întari, cá cultivatorii latinei deintre cuventele sí formele stravechiei latine, pre tempulu lóru intr'unu tienutu italicu mai tocite intr'altulu mai netocite, alesera sí adoptara in vorbirea sí scrierea culta de comune pre acestea dein urma, cá pre unele, ce dupa starea de atunce alu graiului lat. pareá gramaticale mai regulate.

23. Asiadara esistenti'a unei limbe lat. vulgari, in sensulu sí in mesur'a sí intre marginile indegetate, nu suferé indoéla. Ést'a asiá de pucinu, câtu unu Aug. Fuchs sí altii dupa dinsu nu prejetara a i delinéá chiaru istori'a desvoltarei ei in siese periodi.²⁾ In primulu periodu adeca, inainte de întemeierea sí edificarea Romei, conforme primitivei stári culturale a poporatiuniloru de atunce ale Italiei, nu póte fí vorba decátu de stravechiale dialecte latine italice. Ci dupa fundarea sí organisarea urbei eterne pre cunoscutele basi castice pana cam la antáiulu resbelu punicu, care restempu formédia alu doile periodu, dàmú já

1) *T. Cipariu Principia*, pag. 24 s. u.

2) *Dr. Aug. Fuchs o. c.*, pag. 35 s. u.

de menționarea distincțiunii între vorbirea lat. nobile, urbana și între cea plebeia, opidana, vulgară, cotidiană: cea a patriciilor, cari cel puțin în scrisorile și pertractările publice se voru fi adoperat a usă de una limba mai serbatorască și mai ferită de spresțiuni triviale; cea a plebeilor sau a masei poporului, alu carei contrastu cu cea patriciană de în restempu în restempu deveni totu mai simțit, cu atât mai simțit, cu câtu mai încolo se estinseră cuceririle Romanilor în Itali'a, unde dialectele stravechie italece, în butulu influenței limbii triumfătorilor, și-pastrara multe însușiri parțiale. În periodulu alu treile, carele se estinde cam până la începutulu erei imperatorilor și formédia zenitulu gloriei române, abisulu între latin'a literară și între cea vulgară, măritu acumu de mai mulți scrietori, devene totu mai mare, mai latu și mai afundu. Literatorii despretiuescu graiulu vulgulu lat.; în locu de a refugi la sorgentele acestui-a refugu la elen'a străină; poetii introduceu metri naturei graiulu lat. străini; pentru salvarea aceluor metri vătama ori-unde usulu și regulăretatea limbisteca; scrietorii prosaici chiaru și în lips'a extrema numai cu desplacere și formédia limb'a după dialectulu poporului, scusându și totdeun'a de înaintea elenei meseretatea limbii proprie. Unde ajunseră apoi cu această direcțiune eronea? Acolo, că latin'a clasică deveni de în ce în ce mai departată de viața comună cotidiană, deveni una limbă, ce trebuia învetiata în școlă de la învetiatori și eruditi, și pre carea, după cumu se plange însuși marele oratoriu alu Romei, în dîile lui abia o vorbea încătvă done-trei matrone mai fruntasie rom., între ele sócra sa Leli'a, ci nece această

nu vorbiá cumva limb'a ciceroniana au virgiliana, ci cea mai arcaica a lui Neviu sî Plautu.¹⁾

Inca a fostu una norocire pentru latin'a clasica intre atari cercustári, cá rigoros'a centralisatiune sî unetate de statu a imperiului rom. poftiá netrecutu unu legamentu spiretale, una limba universale, prein care sî cetatienii celoru mai departate provincie se se semtia sî recunósca membri ali aceluiasi mare corpu politecu. Estu-modu latin'a literaria cá limb'a societatei mai inalte, a literatiloru, a scrieriloru, a curtiei imperatesci, a tribunaleloru, a avocatiloru scl., indosî dialectulu poporale in Rom'a sî in Itali'a cá sî in alte tienuturi. Dara dialectulu poporale de ace'a nu mai pucinu procedeá a se desvoltá mereu in modu populariu fórte firescu, desî incetinelu cá tóte dialectele poporali; prein coloniile tramise in diferite parti fece já cuceriri notabili sî in provincie mai departate de Itali'a, cumu adeveresce apriatu Strabone despre Betic'a, Turdetani'a sî una parte a Galiei; in diversele provincie pré firesce incepù a primí unu coloritu diversu, conforme impregiuràriloru locali sî limbei gintiloru supuse, asiá-cátu in urmarea acestor'a dialectele lat. vulgari inca depre acestu tempu le potemu considerá cá binisioru de diferite unulu de altulu; ba ele, in diferitele regiuni ale vastului imperiu pré firesce primindu una alta sî dein limbele poporatiuniloru sujugate, incepu acumu a inriurí asupr'a latinei clasice, asiá câtu Polione afla in stilulu lui T. Liviu Patavinu órecare colóre de a dialectulu patavinense (patavinitas); sî asiá câtu Cicerone e costrinsu a admoné sî a face atenti pre literatori, cá in stilulu urbanu séu cultu se se ferésca nu numai de graiulu

---

¹⁾ *Cicero de orat.* III. 12, 45.

rusticu, ei sî de „insolenti'a peregrina," va-se-dica de strainismi. Cu tôte aceste amonitiuni ciceroniane sôrtea latinei clasice erá já sigilata. Fiendu cà dins'a mai susu memoratele prerogative le posiedeá de la predomnirea politeca a Romei, éra nu de la petrunderea sa reale in mas'a popóra-loru, deodata cu caderea politica a Romei aveá se cada sî dins'a neesorabile.

24. In acest'a sî in urmatoriulu periodu, ce se estinde pana la cutropirea imperiului rom. apusénu séu pana cam la finele seclului V. sî inceputulu celui alu VI., cade urdîrea sî asiá-dîcundu plamadirea limbei romanesci dein graiulu lat. vulgariu alu coloniiloru románe. Prime de acestea dusera Románii pre litoralele Adriei, dupa sugrumarea prein pretoriulu Aniciu a revóltei a trei-a ilirice conduse de Gentiu, in 167 in. d. Cr. Ocuparea totale a tienuturiloru peninsulei trace pana la Dúnare (sî marea négra, sî colonisarea loru celu pucinu partiale prein Románi, se terminà abiá sub imperatulu Claudiu (41—54. d. Cr.) Urmà in a. 102—106, cumu se scie, devingerea sî sfermarea belicosiloru Daci prein marele Traianu imperatu, care dein Daci'a antica, prein resbelulu crâncenu sî indelungu p'áci desiertata de locuitori, fece una a dou'a Italia, ducundu in ea colonie atâtu de immense, cumu nu mai dusesse Románii in nece uná alta parte a lumei¹⁾, sî

---

¹⁾ *Dr. Jul. Jung* Römer und Romanen in den Donauländern, Innsbruck 1877, pg. XLII not. 2.: „Mommsen erwähnte schon in seinem Aufsätze über die Arvalbrüder („Grenzboten“ 1870. II. S. 174.) der dacischen Kriege als derjenigen, durch welche Siebenbürgen römisch ward, und die den Grund gelegt haben zur heutigen Nation der Romaenen. . . . Mommsen wies auf die aussergewöhnliche Art und Weise hin, in der hier vorgegangen wurde. Die Eroberer hätten hier im Gegensatze zu den andern Provinzen ‚tabula rasa‘ gemacht, Colonisten aus allen Provinzen hergepflanzt, römisch-griechische

cari colonie unii dein imperatii urmatori le adausera cu noui contingenti. Graiulu lat. vulgariu alu veteraniloru le-
giunari si alu celoru-alalti colonisti intre nóuele giurstári
climatiche, locali si etnice fóra indoiéla incepù indata a ca-
petá unu anumitu coloritu provinciale tracicu-dacianu. Estu-
modu de la 167 in. d. Cr. pana la secl. V. d. Cr. e de
a se pune, dupa parerea nóstra, prim'a epoca a limbei si
cu ea a literaturii nóstre, firesce a literaturii asiá-numite
traditiunali, ale carea floricele poetice poporali la léga-
nulu popóra-loru si incepu a impupí.

25. Crescundu in alu patrulu periodu totu mai multu
poleirea, ba molesfírea Romániloru si latíndu-se cerculu
loru de idee si concepte, autorii vrendu nevrendu inavu-
tíra tesaurulu latinei cu numeróse cuvente nóue, si inca
formandu-le, cu scire au fóra scire, dupa graiulu lat. po-
porale, de ale carui legi formative nu se potura feri de
totu. Veni si una alta pré momentósa impregiurare intru
ajutoriulu memoratei inavutíri: crestinismulu. Scrietorii
crestini avendu intentiunea de a iniriuri cu scrierile sale
asupr'a masei poporului, desconsiderá eleganti'a stilului si
se apropiá mai multu de usulu vorbírei vulgari, comple-
tandu chiaru si tesaurulu lesicale alu latinei cu multe cu-
vente nóue, alesu pentru idee suprasentiali. Chiaru si
sintasea latinei nu scapá fóra straformári. Cumu se fia
scapatu?! Cà-dí scrietorii, si de s'aru fi feritu de vorbe
si flesiuni poporali, totusi eugetandu eli in limb'a popo-
rului, cu carea se dedase dein copilaria-si, erá preste po-
tintia se nu folosésca adese une si alte constructiuni mai

Mischlinge, aber der lateinischen Zunge angehörig. Das habe dann
eben auch aussergewöhnliche Folgen gehabt" (nämlich: den anausge-
setzten Fortbestand des Römertums auf dem Gebiete Alt-Daciens in
so ansehnlicher und compacter Masse bis auf den heutigen Tag.)

poporali. Deci desf unii, bunaóra Lactantiu, imitédia inca cu destula desteritate clasicetatea de auru, aflámu já una limba lat. scripturale africana cu Arnobiu sf Augustinu, alt'a galicana cu Sidoniu, sf alt'a arcaisteca cu Frontone cá representanti. Cu tóte acestei tonulu séu gustulu stricatu alu fruntasiloru Romei, educatiunea loru mai multu gréca decâtu romána, conversarea clasiloru culte mai eschisivu in limb'a gréca scl., inaintá cu pasi rápedi destinulu fatale alu latinei clasice. Depre la mediuloculu periodului ea trage de mórte, cá sf imperiulu. De sene se intielege, cà ést'a stare a clasicei nu potù se nu fia favorable dialectului lat. vulgariu, carele dein ce in ce se redica la totu mai mare insemnatate.

26. Secele VI. pana inclusivu alu IX., cu cari coincide a dou'a epoca a limbei rom. un'a cu a literaturerei nóstre traditiionali, formédia periodulu alu cincile. E periodu alu transitiunei, momentu alu crisei acest'a, in carele limb'a lat., já mórta, cá una fenice renascù dein cenusi'a sa, séu cá unu sierpe si-depuse vestmentulu sf esterioriulu inechitu alu clasicetatei, infaciosiandu-se pe urm'a urmeloru in form'a nóua a limbeloru neolatine. Latin'a scripturale, já demultu instrainata de viéti'a comune cotidiana, sf latin'a popularia, carea in gur'a masei poporului se desvoltá mereu in deplina vigóre, ajunseru acumu a fi un'a alteia neintielese. Ce urmá de aice? Pré naturale ace'a, cà in fine omulu lat. eruditu precepù, cumu cà in casulu estremu poporulu póte fi fóra dinsulu, dara dinsulu nu fóra poporu; deci fù costrinsu a recunósce duplicetatea limbei sale: form'a antica a cestei-a mai pastrandu-o cá idioma docta nemai-espusa scaimbàriloru tempului, éra form'a-i poporale admitiendu-o de voia de nevoia pentru comerciulu vietiei de tóte dílele. Mai multu inca: dein caus'a

memoratumului usu cotidianu alu dialectului lat. vulgariu insusi eruditulu cugetá acumu multu mai iusioru in acest'a, decâtu in latin'a clasica mórtá; apoi in cosecentia celoru cugetate vulgariu-latinesce le sí dá pre totu pasulu, de cele mai multe ori firesce preste voi'a sa, forme sí intorsure vulgari-latinesci. Latinetatea media este unu reflexu sí unu testimoniu alu acestei cugetári sí vorbiri a scriptoriloru latini in cutare dein dialectele neolatine, carile pre acestu tempu si-inaltia dein ce in ce mai ma-iestosu capetele.

Se nu ne mirámu necedecátu de ace'a, cà atát'u tempu le trebúi neolatineloru, pana candu se apara in desvoltatiune scripturale nedependente. Lucrulu se esplica pré firesce de acolo, cà Rom'a, cadiendu. politicesce, se adoperá a-si sustiené poterea sí a-si pastrá domni'a lumii prein potestatea eclesiasteca, spre care scopu pastrá limb'a lat. in basereca cá una legatura spiretala, cu carea se impresore tóta omenimea crestinita. Deci invetiarii sí scrietorii aceloru tempuri, trebuindu mai preste totu se invetie sí se folosésca dein oficiu latin'a, pré ficele acestei-a nu le considerá de perfecte sí perfectu indereptatíte cu limb'a mama. Adauge prejudeciele, cari scimu cu totii, cátu de multu se opunu sí stau incontr'a acelei-a, cá se parasimu usulu traditiunale alu cutarei limbe scientifice au oficióse, sí se recunóscemu prelanga dins'a pre una alt'a, mai viua sí póte sí mai vigorósa. Dara inca in casulu nostru, unde erá vorba de a destroná una limba, carea atâte sute sí miie de ani demandase lumii intregi! In fine inse totu vení, căce trebúi sa venia, sí periodulu alu siesele, incepu-toriu cu seclulu X.; vení tempulu deplinei coscientie-desene a limbeloru romanice, candu ale ajunsera á se infaciosiá lumii, nu mai multu cá simple dialecte lat. popo-

rali, ei cá limbe neolatine dezvoltate, crescute, majorene, de-sene-statatorie, și de candu ele incepu a avé já mai notabili monumente limbali și literarie.

27. Asiá se dezvoltá in decursulu secleloru graiulu latinu rusticu, și se ramurì cu incetulu in cele siese limbe neolatine sorori. Nu se póte derept'acea cu una clase de eruditi sustiené, cá neolatinele s'aru fi dezvoltatu și formatu pre basea limbelorú poporatiunilorú sujugate de Románi, in acelu intielesu, cá ultimele aru fi óresicumu mam'a, éra latin'a tat'a neolatinelorú; séu cá neolatinele aru fi plane unu resultatu alu amestecului latinei cu limbele gintilorú supuse, alesu cu celtic'a, cumu se adoperá a demonstrá Anglesulu Bruce-Whyte¹⁾; séu cá, totu cam in modulu acést'a, s'ar fi nascutu antáiu provincialea, apoi dein acést'a cele-alalte neolatine, incátu dara provincialea ar fi mam'a, latin'a mósi'a neolatinelorú, precumu i se páreá pré invetiatiului Raynouard²⁾.

Inse chiaru asiá nu se póte admite nece contrariulu predíselorú pareri, sustienutu de alta clase de invetiati, cumu cá adeca limbele romanice si-arú fi detorindu originea lorú influsului limbei gintilorú barbare, in prima germane, cari irupsera in imperiulu románú și lu-cutropira, incátu dupa acésta opiniune limbele barbarilorú arú fi órecumu parintele fructificatoriu alu mamei lat. Barbarii cuceritori, se díce, arú fi inceputu dein necesetate a vorbí in limb'a poporului lat. sujugatu, vedi-bine cá schimosindu-o, stricandu-o și sucindu-o cá vai de ea dupa idio-

---

¹⁾ *Bruce-Whyte* Histoire des langues romanes, Paris 1841, III. t.

²⁾ *Raynouard* Grammaire comparée des langues de l' Europe latine dans leurs rapports avec la langue des Troubadours, Paris 1821; pag. 1 s. u.

m'a loru barbara; apoi cu acésta limba lat. barbarisata, in urma sí incetu pre incetu, s'ar fi dedatu sí impacatu sí poporulu lat. dein diferitele pãrti ale lunei romanice. Nu; neolatinele, dupa parerea mai intemeiata sí aceptabile a clasei a trei-a de invetiati, nu suntu alt'a, decâtu desvoltatiunea sí ramificatiunea câtu se póte de firésca a latinei vulgari¹⁾. Numai asiá ne potemu splicá momentosulu sí necontestabilele faptu, cá neolatinele pre câtu de una parte aréta una insemnata abatere de la latin'a clasica chiaru in acelu puntu, pre carele cade celu mai mare pondu la comparãrile sí cercetãrile genesei limbelor, in puntulu formelor gramatecali, a declinatiunei, conjugatiunei scl., cumu sí in puntulu sintasei: pre atãtu de alt'a parte ele in cestiunatul puntu aparu tóte p'ací asemeni, aparu in estu respectu alu desvoltatiunei loru a fi fostu conduse tóte de unulu sí acelasi geniu creatoriu.

Suntemu departe de a vré cu ést'a a negá mai multu au mai pucinu numerósele vorbe sí ingredientie straine, ce in diferitele neolatine sub decurgerea seclorlu se intrusera dein varie limbe acusi mai multu acusi mai pucinu eterogene. De acést'a n'au scapatu nece ele, n'a scapatu sí nu scapa nece una limba in lume. Dara memorat'a unetate gramatecale sí sintacteca a neolatineloru facia de gramatec'a sí sintasea latinei clasece nu admite, asiá credemu, unu amestecu alu loru mai esentiale cu limbele diferiteloru poporatiuni barbare, ci militédia vigorosu prelanga ace'a, cá ele se desvoltara câtu se póte mai naturale in directiunea capetata de la vétr'a parintésca, de la stravechi'a latina poporale, vulgaria, rustica.

1) Vedi autorii dein memoratele trei clasi sí parerile loru mai detaiate la *Fuchs* o. c., pag. 3—28.

28. Se întielege de sene, și o spusemu mai susu și o repetîmu denou, că atinsele fasi de desvoltare ale neolatineloru ocidentali le percurse și romanesc'a noastră. Le percurse; inse totusi cu órecare diferintia. Anume celea și dupa caderea imperatîei rom. ocidentali remasera totu sub aripele latinescâi domnitórie in baserec'a apuséna. Ce mare norocire fû ést'a pentru dinsele! Erá aripe mamesci, sinu mamescu acest'a; și sub aceste aripe și la acestu sinu câtu de multu se incaldîra, câtu nutrementu sanetosu și corespundiatoriu firei lor capetara mereu, câtu fîre padfite de insociri nenaturali prea intime și de retaciri periclóse dinsele pana la deplina majoretatea lor!

Ce cu totulu alt'a i fû ursitu dialectului lat. vulgaru straplantatu in romantecedele și manósele regiuni ale peninsulei trace și ale Daciei traiane! Dupa ce romanesc'a in prim'a epoca a conceptiunei și nascerei sale avû și ea parte de scutul și prein urmare de una inriurintia mai binefacutória a cousangenei latine clasice, cá a limbei diplomatice și oficióse și in mentiuantele tienuturi traco-daciane, îndata in epoc'a sa a dáu'a de la secl. VI—IX. ea devene insulata de tóta lumea lat., se trediesce cercudata giuru impregiuru de elemente și limbe eterogene, e avisata a se încercá se amble pre petiórele sale și a se desvoltá dein poterile sale proprie, neaternatu de latin'a claseca. Oficiosetatea acestei-a, a limbei lat. clasece, mai deodata cu caderea imperiului rom. apusénu încéta și in imperiulu resarítenu, de carele se tieneá coloni latini traco-daciani. Inca deprein secl. VI. oficiali cá Ioane Capadocianu se încumeta dein propri'a lor potere a o scóte și eliminá dein magistrature,¹⁾ pana ce in ur-

¹⁾ *I. Lydus* de magistr. lib. III. 68; éra in lib. II. 12 scrie, că erá unu oraclu vechiu in carmine, ce-lu díceá că se trage de la

ma la a. 602 imperatul Foc'a o scóte dein usulu vietiei publice prein edictu formale, inlocuindu-o cu elen'a. Estu-modu lumea se desceptá intr'una buna demanétia, cà elementulu grecu in pàrtile sí in posiesiunile románe orientali fóra trasetura de sabia incaleca pre celu latinu.

Una nópte lunga, lunga de patru secle, si-estinde acumu aripele sale negre sí fioróse preste colonii traianidi sí aurelianidi. Dara acésta nópte amu poté-o nu fóra temeiu numí nóptea creatiunei poporului romanescu sí a limbei lui, asiá câtu dupa trecerea' acelei nopti de la secl. X. incóce ginteá sí limb'a romanésca se ivescu já cá atari pre scen'a lunei sí istoriei.¹⁾ Chiaru de acea de la acumu memoratul seclu pana la alu XIV. inclusivu credemu a poté fipsá a trei-a epoca a limbei romanesci sí a literaturii ei inca totu traditiunali, in care epoca natiunea nóstra atátu in stang'a câtu sí in derépt'a Danubiului se aferma pre sene in varie state nedependenti, natiunali.

29. Isolatiúnea elementului lat. traco-dacianu in evulu mediu decáttra tóta cea-alalta lume latina avù, cá mai tóte lucrurile in lume, láturezza sa buna sí láturezza sa rea. Romanésca nóstra in cursulu desvoltatiunei sale, opinámu cà chiaru dein caus'a numitei insulatiuni, remase nu intru

---

Romulu sí se afá la scrietoriulu Fonteiu, dupa care oraclu Románii voru fi parasiti de Fortun'a cea buna, candu si-voru uitá de limb'a parintésca.

¹⁾ *Georg. Cedrenu* 2,435 amintiesce mai antáiu nescari „caltori vlachi“ in a. 976; apoi *Annal. Baren. M. G. SS. V*, 53 memorédia »Vlachi« in óstea imperatului bizantinu, cu carea la 1027 se duse contr'a Saraceniloru dein Sicili'a; deinceóce de Dúnare Romanii suntu memorati de *notariulu anonimu alu regelui Bel'a* la a. 905, candu Ungurii lui Tuhutum nevalira in Ardélu; apoi *Nicet'a Choniote*, ed. Bonn. pag. 171, i amintiesce pre la a. 1164 cá locuitori já sí prein Galici'a.

un'a dein formele sale mai credintioasa si mai conforme stravechiei latine rustice decâtu insasi limb'a italiana, că se tacemu de alalte neolatine, care italiana innotă dein ce in ce mai incolo in torentele directiunei, ce literatorii lat. ai etatei de auru dedese latinei, sustituindu p. e. pre *u* alu pronunciei rustice totu mai multu cu *o* mai urbanu¹⁾, asiă cătu adi in sor'a itala vedemu pré numerosi *o* si acolo, unde nece latin'a claseca nu-i aveá. Acést'a de una parte, de partea cea buna. De alt'a inse limb'a romanésca indata la nascerea si dupa nascerea sa se vediu ajunsa intre elemente unulu cá unulu eterogene, straine; ostili, intre elementele Goto-gepidiloru si Longobardiloru, Huniloru si Avariloru, Slaviloru, Magiariloru, Turciloru si Greciloru: totu vecini, nemica mai pucinu decâtu folositori si priintiosi pentru gintea si limb'a nóstra. Cu tóte acestea primele patru poporatiuni abia de au adusa romanéscai vre una stricatiune; celu pucinu filologiei comparative nu i-a sucesu inca a descoperi in limba-ne nece cătu e unu cuventu hunicu ori avaricu. In limb'a Goto-gepidiloru i se paruse repausatului I. Maiorescu a fi datu de vre cinci cuvente romanesce, (*Rumoneis, Rumonim, hausjan, aljar, mais*, romanesce: Români, audfre, aiure séu aliure, mai), **Mangiuc'a** derivà verb'a *hotiu* de la Gotu, fûre inse ambii refutati de pré eruditulu B. P. Hasdeu;²⁾ asemenări intre limbele goto-scandinave, islandice scl. si între ro-

---

¹⁾ *Priscian*, *Inst. grammat.* I. 6, 35 si III. scrie, că Latinii celi vechi diceá *gungrum, cunchin, huminem, frustes, frundes* etc., »*quae tamen a junioribus repudiata sunt quasi rustico more dicta.*« Asiadara liter'a *u*, éra nu *o*, cumu aferma *Diez* II. 12, erá caractristica latinei vulgari.

²⁾ *B. P. Hasdeu* *Istori'a crit. a Rom.*, Bucuresci 1874; vol. I. pag. 296.

man'a-se sfortiase a descoperi și aretá J. C. Schuller, refrantu de J. Maiorescu prein eminentele tractatu „Anti-Schuller“¹⁾; éra Hasdeu — prelanga numele riului Moldov'a de la goticulu *mulde* = pulbere, asiá câtu Moldov'a ar însemná riu pulberosu („*annis pulverulentus*“ la Ovidiu) — tiene goto-gepida numirea d'nei *Film'a* la Banatienii nostri.²⁾ Atât'a e tóta amestecatur'a romanei cu aceste limbe.

De unde óre se se esplice faptul, cà romanesc'a remase asiá de crutiata dein partea loru? Óre de acolo, cà colonii cu legiunarii románi sub Aurelianu imperatu pre la a. 274 dein stang'a Dúnarei s'aru fí mutatu toti in regiunile dein derépta fluviului rege, încátu in evulu mediu n'aru fí mai venitu in atingere sucesiva cu cestiunatele popóra barbare, dein cari regiuni apoi Români numai in secl. XIII. au IX. aru fí remigratu in Ardélu, Munteni'a și Moldavi'a? Ésta parere despre patri'a Romaniloru in evulu mediu o emisera antâiu și antâiu la finele seclului tr. și începutulu celui presente Sulzer și Engel, éra in cele dóue diecenie ultime, dein ratiuni de statu și politece iusioru de gâcitu, o improspetara R. Rös-

---

1) *J. C. Schuller* Argumentorum pro latinitate linguae Valach. seu Rumunae epierisis, Cibinii 1831; *Entwicklung der wichtigsten Grundsätze für die Erforschung der rum. oder walach. Sprache*, in *Archiv des Vereins für siebenb. Landesk.*, t. I. fasc. 1. pag. 67—108; *Zur Frage über Ursprung der Rumänen u. ihrer Sprache*, Hermannst. 1855.

2) *B. P. Hasdeu* Dîn'a Film'a, Gotii și Gepidii in Daci'a, Bucuresti 1877. Radecin'a gotica a vorbei Filma alude la numirea friguriloru tifoide, in a caroru fierbintéla agraesca Banatienii pre dîn'a Film'a; deincontra *Hunfalvy* (*A rumun nyelv*, pag. 111) se opintesce a aretá in disulu nume ungurescile *félem* séu *hülem*, de la verbele *fél* = se teme, séu *hül* = se recesce.

ler, P. Hunfalvy și alții.¹⁾ Dara e de crediutu óre, că migratiunea unui poporu de câteva sute de miie, spre a nu dîce de celu pucinu unu milionu, — in care suma au trebuitu se fia Români la pretins'a loru remigratiune, că se se inmultiesca pana la respectabilele numeru de optu milióne de Romani locuitori adî in stang'a Dúnarei, — se nu fia semnalata nece cu una iota séu cu unu cuventielu dein partea istoriciloru contemporani? Se pôte óre ratiunabile macaru presupune asiá ceva? In primele secle ale regatului ungurescu se templa unu scãimbu in posesiune, se intemeiédia unu satuletiu („nova plantatio“), inmigra dein pãrtille Moldaviei una mana de Cumani, cu totulu vre trei-patru dieci de miie scl.; tóte aceste misícamente poporali, potemu dîce relative pucinu insemnate, scriptorii coetani le óserba și notédia, le atesta diplome regesci, le semnalédia alte acte dein partea magistratureloru statului: numai inmigratiunea poporului rom. cea colosale, — cumu caufa se presupunemu că a fostu dins'a, déca a fostu, — numai ea se fia scapatu óre dein vederea loru? ‚Credat Judaeus Apella‘.

Totulu se esplica in modu multu mai naturale și mai conforme adeverului dein caractrulu și modulu vietuierii dîseloru ginti barbare. Intr'adeveru ce și cumu erá ele? Erá nesce órde selbatice belicóse, nesce armate sub unu mare capitanu, fóra stabilitate și fóra capetãiu, dedate a traí dein plénu și rapine facute prein incursiuni in tienuturile cultivate ale poporatiuniloru mai paciuite, éra dupa acea a-si luá cortulu in spate și a se mutá dein locu in locu, déca cumva le stimtoriá dein vre-una direc-

---

¹⁾ *Sulzer* și *Engel* la *P. Maioru* Istori'a pentru inceputulu Rom., pag. 244 s. u.; *R. Rösler* Románische Studien, Leipzig 1871; *P. Hunfalvy* A rumun nyelv, Budapest 1878.

tiune alte popóra mai potenti, séu déca in alta parte le surideá speranti'a unei prede mai opulenti sî mai grase. Daciele fóra indoiéla inca au semtítu destulu de desu sî amaru furi'a devastátória sî flagelulu incursiuniloru lorú, contr'a caror'a, cá mai tardíu contr'a invasiuniloru crudilorú Tatari, elementului latino-romanu i suminstrara adapostu mai multu au mai pucinu securu muntii sî padurile milenarie nepetrunse ale patriei lui. Órecumu cá orcane devastátorie detunara preste capulu Romaniloru daciani cestiunatele invasiuni, dara totu cá orcanele sî trecura de rapede; éra poporulu latino-rom. remase in patria-si neclatitu cá stanc'a dein Carpati sî Emu, aadeveríndu-se intru insulu facia de barbarii dein vorba dís'a poetului:1)

„Ap'a trece,
Pietrile remanu.“

Scurtu: faptele istorice bine splicate ne costringu a crede, cá poporatiunea lat. de la colonisatiunea sa incóce continuu a esistatu in tienuturile Dacieloru, éra contactulu seu cu nestabilii barbari dein vorba a fostu partiale sî neinsemnatu sî potere-amu díce fugitivu, asiá cátu dein acést'a se splica de ajunsu lips'a mai totale a vre unei urme de influintia, ce cestiunatele limbe barbare o aru fi exercitatu asupr'a románei, sî vice-versa. De ar fi fostu dominatiunea desu memoratiloru barbari in Dacie mai stabile sî mai fapteca, romanesc'a nóstra intogmai n'ar fi scapatu de ingredientie p. e. gotice, cumu nu scapà bulgaro-serbesc'a²⁾, fiendu cá in tienuturile Bulgariei sî Serbiei de adi se stabilise sî locuise tempu mai indelungu una parte dein Goto-gepidi.

30. Mai adunci, multu mai adunci sî mai nestergibili

1) V. *Alessandri*.

2) *Schaffarik*. *Slow. Star.*, pag. 347—348.

urme lasà in limb'a nòstra contactulu ei cu Grecii, Turcii, Magiarii sî desclinitu cu Slavii, totu atâte poporatiuni, cari aveá, séu in decursulu seceleloru si-fipsara, in vecinetatea Româniloru locuintie stabili. Grec'a, precumu e cunoscutu, inca pre tempulu imperatoru románi i disputá latinei rangulu in pàrtile orientali ale imperiului. Chiaru colonisti románi, se marturimu, fure in Daci'a adusi in parte sî dein regiunile imperiului mai grecesci.¹⁾ Aduge er'a fatale a fanariotiloru (1711—1821) in principatele rom. dunarene, candu limb'a sî societatea rom., abia scapata de jugulu limbei slavóne, cadiuse sub alu celei elene sî neogrecesci. Totu dein acésta era a decadentiei natiunali rom. datédia sî turcismii limbei rom. transcarpatine, sî cu vre trei secle de mai inainte, de candu adeca Baiazetu II. in urm'a victoriei depre Campulumierleloru in 1392 ocupà intréga peninsul'a Balcaniloru, turcismii dialectulu macedo-romanu. Magiarii asfidere depre la secl. X., dara mai vertosu alu XIII.—XIV., candu le sucesé incetu pre incetu a-si impinge marginile regatulu pana la Predélu, incepura a dá impromutu tesaurulu nostru lesicale multe de tóte, inca sî câteva sufise cá *asiu esiu*, *siagu*, dóra sî derivativulu infinitivale *ui*; intogmai precumu avemu, alesu preste Carpati, neogrecele *isire*, *achi* (paragrafisire, Costachi), sî turcescile *giu*, *liu*, *licu* (cafégiu, cercliu sel.) Dara Slavii de candu sî cumu? Se ne spunemu la acestu locu opiniunea sî despre tempulu sî modulu funestei iniriurintie a slavicei asup'r'a limbei nòstre.

Eleméntulu latinu traco-dacianu in pàrtile estreme ale teritoriulu ocupatu de dinsu venì destulu de tempu-

---

¹⁾ *Dr. Hirschfeld* Epigraphische Nachlese aus Dacien und Mösien, Wien 1876, pag. 7—8.

riu in atingere cu Slavii, despre a caroru stabilire la marginile resaritene-septentrionali ale Daciei traiane intre 300—400 d. Cr. prim'a mentiune o face in scriptele sale Cesariu, fratele santului Gregoriu teologulu, asiadara unu scrietoriu depre la finele seclului IV.¹⁾ Jornande, carele in secl. VI. descrie faptele Gotiloru, memorédia já una urbe slav.-romana („urbs Nova in Dacia slavino-rumunense“) cam in regiunile Basarabiei de médianópte au ale Bucovinei de adi.²⁾ Pre Slavi in pàrtille Europei orientali istori'a i afla colindandu pre urm'a Germaniloru goto-gepidi si a Sarmatiloru. Acesti-a in parte trecundu Dúnarea, dupa dinsic prein secl. V.—VI. une vitie slavice asfísidere inunda peninsul'a tracica, strabatu pana in fundulu Eladei, si pre Bulgarii de vitia turanica, cari in secl. VII. trecundu Danubiulu si sujugandu-le se asiediase intre ele, in scurtu tempu i slavisédia de totu. Alte vitie slave dein regiunile Vistulei venu preste Carpatii septentrionali, se coboru in tieniturile Panoniei, si incetu pre incetu se estindu pana la riurile, ba si preste riurile Drav'a si Sav'a. Estu-modu poporulu si graiulu rom., in secl. VI.—IX. abia nascutu si pubescente, devene in tieniturile celoru dóue Dacie p'aci giuru impregiuru impresoratu si inchisu de elementulu slavu, devene una oase latina in mediuloculu mării slavice.

Ar fi fostu deci minunea minuniloru, déca limb'a româna in atare pusetiune criteca topografica si etnografica ar fi remasu cu totulu scutita de influinti'a slavice; ba e já mare minune, cà ea nu fù influintiata dein partea slavice in mesura si mai mare, mai estensiva si mai intensiva. Preste siepte lungi secle, de la secl. X. pana

---

¹⁾ Bibliotheca patrum, Lugduni 1677; t. 5. pag. 772; la *Hasdeu* Istor. crit. a Rom., vol. I. pag. 268.

²⁾ *Jornandes* De rebus Geticis.

cătra mediuloculu seclului XVII., gemù romanimea sî limb'a româna sub patrul'ă presiune a slaviceii, presiune prein basereca, prein lege, prein functiunariatulu publicu sî prein moda. Sî cine nu cunósce sî recunósce in materi'a dein vorba poterea memoratiloru factori? Ce mirare dara, că slavie'a, prelanga câteva sufise derivative mai multu au mai pucinu sporadece in limba-ne, cá *nicu, anie, ca, avu, itia, isce* ne aduse sî adause prein potentii factori mai susu numiti unu contingente destulu de insemnatu tesaurulu lesicale (dupa unii $\frac{1}{3}$ a limbei romanesci, dara dupa insusi Miklosich abia₁₀¹)! E mirare óre, că sub apesarea dîsiloru patru factori intr'unu restempu asiá de indelungu se slavisara in tienuturile locuite de Romani atâte numiri topografice, la cari desclinitu se provóca celi ce ne tienu sî ne botédia amestecatura de Itali sî Slavi?

32 Ci en se vedemu, óre nu s'a templatu asiá ceva sî la alte sî cu alte popóra in analoge impregiurári? Sierbésca de esemplu poporulu cehu. In Boemi'a, precumu pré nimeritu oserba celebrulu nostru Hasdeu,²) cultur'a teutonica, cu limb'a sî dátinele germane, intrata sub Venceslau I. pre la mediuloculu seclului X. in gratia la curtea regésca dein Prag'a, lucrà numai prein moda. Cu tóte aceste dupa trei secle de una actiune fórte intrerupta pre la 1250 ea ne apare já in culme: Boemi'a e plina de numiri topografice cá Löwenberg, Sternberg, Rzesenburg, Waldeck, Waldstein, Falkenstein scl., fiendu că fundatoriloru acelor

¹) *Fr. Miklosich* in *Die slav. Elemente im Rumunischen* aduce 1078 de vorbe slavice in limb'a nóstra, deintre cari unele autoriulu insusi le tiene dubie; deci sum'a amentíta ar face cam $\frac{1}{10}$ dein Lesiconulu de Bud'a, precandu *Cihac* in *Dictionaire étymol. de la langue d-romaine* aduce la 7000 cuvente romanesci de origine nedubitatu lat.

²) *B. P. Hasdeu* *Istor. crit. a Rom.*, vol. I. pag. 275 s. u.

localetăți, mai totți depre la a. 1200, desf' erá Boemi curati fóra nece una picatura de sange germanu, totusi le placú se si-botedie proprietățile loru dupa moda nemtiesce. In codicele judeciariu boemu dein 1500 Boemii statorescu, cá „numai Boemulu de origine boema, neceodata Némtiulu ori altu strainu, voru ocupá dupa lege functiunile tieriei pana sî cele mai de diosu“; statorescu, ce soiu de Boemi? Boemi cá Wilim de Pernstein, Put Szwichowski de Riesenbergh, Bohuslaw Hasenstein-ski, Boszko de Kunstadt, Ctibor de Cimburg, Hynek de Wiesenburg scl. Intru atátu onomastic'a celoru mai avami teutonofagi apare germanisata de mai inainte prein moda!

Dara ce se ne mai provocámu in acestu respectu la straini sî la tempuri demultu trecute? Au nu ne santu totoror'a in própseta memoria sucesele rapedi ale limbei grecesci, carea in seclulu trecutú sî in primele dóue diecénie ale celui présente la Romanii trascarpatici ajunsese in curtile principesci, in afacerile de statu, in basereca sî in societatea mai inalta la dominatiune sî de moda? Jordachis, Costachis, Jenachis Romaniloru dein principate li se pareá mai frumóse sî mai delicate nomenclatiuni, decátu romanescile Georgitia, Costica, Joanutiu; precumu lise pare sî adi celoru cisicarpatici numirile Gergely, Sándor, Ilka, Maris mai culte, mai sunóre sî mai suave decátu Gregoriu, Alesandru, Juliana séu Julica, Marióra sî alte asemeni. Ba mód'a grecéscai strabatuse sî la Romanii ardeleni, unde pana dupa 1848 audiái prein baserecele rom. catedrali sî altele mai de frunte, sî mai vertosu chiaru prein acestea, pre cantori inganfandu-se câte cu unu *ἄγιος ὁ θεός, οἱ τὰ Χερουβὶμ, ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς* scl., in locu de „sante Ddieule,“ „carii pre cherubimi,“ „cuvinese cu adevératu.“

Éra numirile topografice? Apoi cumu cà pre acestea astsîderea insi-si Româniî le voru fî botediatu in secele trecute sub iniurint'a slavicei slavesce, intogmai precumu in chrisóvele deprein secl. XIII—XVI. scrise in limb'a slavóna si-schimosiá conumele in Limba-dulceviciu, Ursovu, Lupulovu scl. : spre documentarea acestei-e aducemu numai una esemplu dein seclulu tr. sî inca dein pârtilé ciscarpatine. Imperatulu Carolu VI. pre la 1712 termina reinnoirea sî fortificarea cetatei a-juliensi, numite in urmare Alb'a-carolina. Ce face dein acestu incidente metropolitulu romanu gr. c.? Intru manifestarea semtiementeloru sale omagiali càtra gratiosulu imperatu aduna sî dinsu una suta de preuti, intre mari cerimonie santiesce sî dinsu cetatea, sî »o botédia romanesce Carlov'a«. ¹⁾ Éca ce póte mod'a indelungata a unei limbe straine inca si dupa ce si-pierde domnirea la cutare poporu!

Asiadara sî intrarea slavismiloru in limb'a rom. sî in nomenclatur'a locuriloru rom. o póte omulu splicá pré iusioru sî naturale, numai déca vré, fóra de a avé lipsa se recura la ipotesi problematice, cá cea despre unu amestecu hematologicu alu Romaniloru cu Slavii. Preme-moratiî patru factori esplica totu; intre eli celu de antâiu sî inceputoriulu a fostu fóra indoéla baserec'a.

33. Cumu s'a templatu inse, ni se va obiectá póte dein vre una parte, de Româniî primira in baserec'a loru limb'a liturgica slava? Nu au fostu dóra dinsii mai inainte crestini, ci s'au crestinitu numai dupa ce fratiî calugheri Cirilu sî Metodiû intorsera la legea crestina pré Bulgari sî Slavi? Limb'a-ne protesta susu sî tare contr'a unei asemeni presupuneri. Cuvente cá *paganu, crestinu* lat. in

---

¹⁾ *Sam. Clainu* Inceputulu unirei, la *Cipariu* Acte sî fragm. pag. 90.

evulu mediu chrestinus¹⁾, *domineca, cruce, paréseme* l. quadragesima, *ajunu, cumenecatura, basereca* intru intielesulu romanu-crestinu, *botediu, botediare* l. baptizare, *domnedieu* cá italianesce domenedio sî provinciale domnedieu, *serbatória, santu, Santa-Maria* nu Santa-Mária, *San-Pietru, San-Pauru, San-Georgiu* sî *San-Juane*, cari ultime dóue pentru vechimea loru adi se pronuncia San-Giorzu sî San-Zuene, sî alte asemeni cuvente suntu documente palpabili, cá crestinetatea nu au luat-o parintii nostri nece de la Slavi au Goti au Greci, nece de la alții,²⁾ ci o adusera cu sene cá legiunari sî coloni románi de acasa dein acea Roma sî Italia, unde numerulu crestiniloru erá acumu in secl. I. asiá de mare, câtu dupa apost. Paulu credinti'a Romaniloru se predicá sî laudá in tóta lumea,³⁾ éra sub Nerone sî Domitianu se pornira sî persecutiuni sangeróse contr'a loru.

Cumu se intruse dara slavíc'a in baserec'a rom. sî prein ést'a in viéti'a publeca a Românilóru? Dupa noi, prein dóue sî dein dóue cause cooperatórie: un'a natiunale, alt'a basericésca. Se nu uitámu, cá Románii cuceritori sî sujugatori ali vechiei Elade erá pré firesce uriti sî urgisiti in ochii natiunei elene, mai culte decâtu cuceritorii sî sujugatorii ei. In acésta ura sî urgía natiunale elena facia de Rom'a sî Románi e de a se cautá unulu dein semburii, sî inca dein celi mai principali, ali scisiu-nei intre baserec'a crestina occidentale sî orientale, temple in secl. IX—XI. Merulu Eridei erá atunce intre altele, cumu se scie, juredictiunea eclesiastica preste Bul-

---

¹⁾ *Jac. Sirmondí opera varia, Venetiis 1728; la Du Cange christinare = catechumenum facere.*

²⁾ *Cipariu Acte sî fragm., Blasiu 1855; pag. 9—10.*

³⁾ *S. Paulu apost. epist. cátra Romani I, 8.*

gari, pretendindu-o acést'a pentru sene conforme vechiei impartiri a imperiului románu scaunulu Romei vechie, éra conforme vecinătătei patriarcatulu Romei nóue. Patriarceloru greci constantinopolitani succedendu-le in urma á ademeni in partea sa pre Bulgari, ne potemu intipuí, cá eli nu voru fi omisu á atítia ur'a relegiunaria in pieptulu Bulgariloru contr'a a totu ce erá latinu sí de origine lat., asiá cátu Románii abia nascuti cu limb'a lorú cá atari sí sujugati de Bulgari, in urmarea dísei presiuni a acestor'a fure siliti a se acomodá ritului, disciplinei sí limbei baserecesci bulgare. Acésta propaganda anti-latina Bizantiulu o continuá apoi prein misiunari cá episcopulu Jero-teu tramisu cu ducele magiaru Giul'a in Ardélu, prein incuscristi inscenate intre membrii curtei constantinopolitane sí intre diversi principi slavi sí neslavi septemtrionali, sí prein alte asemenea apucature.

Cumu cá limb'a slavica in modulu aretatu ne coplestí dein partea Bulgaro-Slaviloru, prein colocuirea sí insocirea nóstra cu Bulgaro-Slavii sí apoi prein condominiu cu dingsii incependu dein secelele X—XII., éra nu prein amestecu hematologicu cu Slavii la conceptiunea sí nascerea ginteii romanesci: in privinti'a acést'a avemu destule indicie. Cele mai multe, cá se nu dícemu tóte cuvintele slavice, cá mai de curendu intrate in limba-ne nu avura tempu destulu spre a se conformá legiloru acestéa, bunaóra *prohodire*, *vapsire*, *sioptire*, in locu de *prohodîre*, *vapsîre*, *sioptîre*, cá latinescile *inverdîre*, *cersîre*, *ascutîre*. sí altele. Dóue aluate contemporane, cá se gramu asiá, adeca dóue elemente limbali, desí diverse, dara contemporane ale limbei romanesci nascunde sí pubescentiaru trebuí se ni se presente, precumú credemu, in une sí acelesi forme sí predomnite de une sí acelesi legi gra-

matecali. Dara apoi si cuvente cá p. e. *prafu* séu *pravu* se potu dupa fonetic'a romanésca derivá numai dein slavicultu mai nou *prahu*.) In fine chiaru melodíele cante-celorú baserecesci rom. — déca e iertatu a produce si acestu argumentu — suntu pana in diu'a de adi acelesi cu ale Bulgaro-serbiloru, diferite de ale Greciloru si diferite de ale Slaviloru septemtrionali de ritulu grecu, pre carile acesti-a si in presente le numescu „melodíe baserecesci bulgare.“

34. Dara ce e, cumu stà cu elementulu dacicu in limb'a romanésca, pre carele póte unii aru fi asceptatu se-lu fimu pusu in frunte? Nu-lu pusemu, deórace cestiunea despre mesur'a si câtetatea dacismiloru limbei romanesci o tienemu de cestiune inca deschisa. Pana in diu'a de adi „sub iudice lis est“ chiaru si ace'a, in lips'a de remasítie mai notabili de ale limbei daco-gete si de alte documente, cá óre ce soin de poporu au fostu Daco-getii? Hasdeu alu nostru, unulu dein celi mai mari scrutatori moderni pre acestu terimu, cu altii deimpreuna pare a i clasifica de unu ramu principale intre si prelanga celi optu rami principali ali vechieloru popóra ariace, numindu-i Traci; anume Tracii daco-geti, subimpartíti in alte poporatiuni mai mici, aru fi locuitu mai spre Carpati, Istru si Pontulu-eusinu, éra Ilirii, asemenea Traci si subimpartíti, mai spre marea adriateca. Parerea mai generale a eruditiloru i tiene adi pre Albanesi séu Arnauti cu limb'a lorú de una remasítia a Iliriloru antichi.

Monumente si documente despre limb'a Daciloru edacetatea tempului ne pastrà fórté pucine si neinsemnate. Câteva nomenclature botanice intr'unu fragmentú

1) B. P. Hasdeu Ist. crit. a Rom., vol. I. pag. 306.

dein scrierea lui Dioscoride dein Anabarzu, contemporanulu lui Pliniu istoriculu naturale, despre plantele medicinale (*περὶ τῆς ἑλῆς ἰατρικῆς*), cumu sî dein Luciu Apuleiu¹⁾; câteva vorbe in glosele lui Hesychiu; sî câteva numiri topografice sî de altu soi in Herodotu sî alti scrietori vechi, mai vertosu greci: atât'a e totu. Botanica a lui Dioscoride celebrulu Jac. Grimm, celu ce pre atâte terimuri scientiali puse elu fundamentele scientiei moderne, o supuse dein partea limbisteca agerei sale cercetări, sî ajunse la acelu resultatu, că cüventele dace se potu intr'una forma splicá dein limb'a celtica ori elena ori germana ori slava ori litvana, sî pre deasupr'a totu le mai remane ceva a parte, ceva peculiaretati proprie.²⁾

Derept'acea filologii, limbistii sî istoricii mai noui, ba acumu B. Kopitar, mutara cestiunea pre terimulu gintei sî limbei albanese cá a presuntivei remasitie a Iliriloru, sî deci presuntivei sorori a gintei sî limbei daco-gete. „Presuntivei“ dîsemu, deórace, repetîmu, dein lips'a de documente sî monumente nu se póte in acestu respectu nemica su absoluta certitudine afermá. Kopitar basatu pre poipunerea articlului definitu in limbele romanésca, arnauta sî bulgara, — deintre cari ultim'a, fia dîsu prein trécatu, deintre tóte limbele slavice singura posiede articlu, — enuncíá, cumu că in numitele trei limbe avemu de a face de una parte cu una tripla materia limbale, un'a adusa de la apusu, roman'a, alt'a de la resaritu, slavie'a, sî a trei-a indigena, alba-

¹⁾ *A. Papadopolu-Cálimachu* Dioscoride sî Luciu Apuleiu, *Botanica daco-getica*; Rom'a 1879.

²⁾ *Jac. Grimm* *Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig 1868; pag. 151.

nes'a, de alta parte cu una unica forma limbale indigena, adeca daco-ilira séu vechia tracica.¹⁾

Adeveratu, că romanése'a între tóte neolatinele singura poipune adi artículu definitu; lu poipune, desí nū fóra exceptiuni. Ci se nu ne mirámu necedecátu de acést'a. Esistu sí alte familie de limbe, membrele caror'a cu tempu se despartíra intogmai, între alte chiaru sí in punctulu artícului. Că se tacemu de postpunerea artícului la Baschi, nepotii vechiloru Gali, scandinavie'a, stranepot'a goticei, poipune adi artículu, cele-alalte germane lu-prepunu. Deintre seinitice limb'a ebraea sí araba lu-prepunu, siriace'a sí caldaice'a lu postpunu. Déca la acestea vomu mai adauge, că destinațiunea artícului in limbele neolatine e nu numai de a determiná numele mai deaprópe, ci sí, cumu se pare, de a suplení incátva terminatiunile finali declinatiunali tocite; că prototipulu *ille* alu artícului neolat. d-finitu se puneá sí in latin'a demulteori mai elegante dupa nume; că in fine indicie dein dialectele antice itale sí dein inscriptiunile lat. ale evului mediu paru a aretá artículu poipusu²⁾: trebue se convenimu, că cestiunea ésta-dí inca nu se póte cu un'a cu dóue decide, -ci se mai potescu serióse stu-

¹⁾ *B. Kopitar* Wiener Jahrb. d. Literatur, t. 46. pagin'a 76 sí 85.

²⁾ *Lanzi* Saggi sulla ling. etrusca, t. I. pag. 299: „Si ha nel principio delle tabule eugubine latine *anglome hondumu*, cioè *angulo*, o altro che signifiçi, summo. Nel medesimo contesto si varia la terminazione e si dice *angluto sono*, *angluto hondumu*, quasi *angulo τῶ* summo e *τῶ* estremo, coll' aggiunta dell' articolo differenziale de' Greci;“ t. I. pag. 346: „Ho anche osservato in un' urna del muzeo reale scritto separatamente *Lariscla la*, quasi per più chiara distinzione del nome.“ *Muratori* Antiquit. med. aevi, diss. LXV. pag. 412 se dice intr'una donatiune dein 703: „Et portionem neam de *monasterio lo sancti Quirici* etc.“

die ulteriórie sî asupr'a dialecteloru stravechie italece. Scurtu: noi suntemu in privinti'a acést'a de opiniunea ilustrului nostru Cipariu, dupa carea artículu sî postpunerea lui colonii lat. traco-daciani desvoltandu-le in directiunea capetata de a casa, de la dinsi impromutara usulu sî poipunerea artículului definitu Bulgarii, éra Albanesii in singulariu lu-luara de la Români (masc. *u*, fem. *ia*.) in multariu de la Bulgari (*te* pentru ambe genurile.)¹⁾

Aceasi reserba, cá in privinti'a postpunerei artículului definitu, o tienemu deocamdata indicata sî cu respectu la alti pretinsi tracismi ali limbei nóstre. Hasdeu adeca, apoi Miklosich sî cu eli altii, dechiara de provenientia daco-geta séu traca, —afóra de mai multe cuvente rom., precumu: *Dúnare, ciobanu, brândia, borta, bordeiu, codru scl.*, — inca sî vre patru-cinci peculiaretàti gramatecali sî sintactece, in cari convinu mai multu au mai pucinu limbele rom. sî alb., in unele sî cea bulgara. Atari suntu sufisele derivative *dta*, apoi *esiu* primariu in cuvente topografice cá *Argesiu, Jalesiu, Cismadla, Crivadla*; identitatea genitivului sî dativului in declinàtiunea numeloru; compunerea numeralieloru de la 11—19 cu prepusetiunea *spra séu spre*; tempulu venitoriu la verbe espresu cu ajutoriulu ideei *voiu*; in fine duplicarea, triplicarea, ba sî cadruplicarea artículoru in une constructiuni cá in *omu-lu alu doi-le* sî in alte asemeni.²⁾ Pre temeifulu unoru cá acestea Hasdeu tiene limbele rom. sî alb. de dóue dialecte deoprotiva traco-latine, sî se prerapesce pana la enuncia-tiunea, cá ele „sub privinti'a hematologica, adeca a in-

1) *Cipariu Principia*, pag. 65 s. u.

2) *B. P. Hasdeu* in interesantele altcumu sî pré scientifeculu studiu limbistecu asupr'a formeloru „Omulu bunu, omulu celu bunu, omulu celu bunulu,» in „Romanulu“ numerii dein febr.—apr. 1879.

rudirei materiali, apropia pre Români de Albanesi mai multu chiaru decâtu de Italiani, cu cari noi suntemu incuscriti numai dupa tata, pre candu cu Albanesii ne lovimu dupa amendoi parintii.“¹⁾ E bine, dara cu limb'a italiana a nóstra are, nu patru-cinci, ci dieci sî sute de proprietăti comuni! Apoi identetatea genitiviloru sî dativiloru o aflâmu já in latin'a vechia, celu pucinu la declinatiunea I. sî in parte la a IV. sî V. in sing., cumu sî in tóte neolatinele apusene, dupa tocirea terminatiuniloru avendu ele adî numai una forma pentru tóte casurile singulariului sî numai una forma pentru tóte casurile multariului numelor. Futurulu lu-formédia cu *voiu* sî neogrec'a, *ba*, ce e mai curiosu, in parte sî departat'a anglesa. Éra duplecarea sî triplecarea artículului o gasimu, precumu recunósce sî Hasdeu, celu pucinu in principiu já in vechi'a elena, candu ea dice *ἡ γυνή ἡ ἀγαθή, ὁ υἱὸς ὁ τοῦ πατρὸς* (= ille filius ille illius patris).

35. Dein incidentele vorbei despre asemenatiunea limbei nóstre cu italian'a, se arunca órecumu de sene intrebarrea: óre ultim'a n'a avutu in vre una epoca órecare ceva inriurintia asupr'a celei prime? Intr'adeveru pre italian'a sî romanesc'a, dereptu marea loru asemenare séu p'aci identitate, nemoritoriulu nostru Eliade nu fóra cuventu le numise dóue dialecte ale unei sî aceiasi limbe, dein cari dialecte unulu e cultivatu, celu-alaltu inca pucinu sî nu de ajunsu cultivatu.²⁾ Germanistii Adelung sî Vater asísidere, frapati de asemenarea dein vorba, presupusera una influintia intr'unu anumitu tempu a limbei italiene asupr'a nóstrej; ci precumu marturescu insi-si, cu

¹⁾ *B. P. Hasdeu* Ist. crit. a Rom., vol. I. pag. 292.

²⁾ *I. Eliade Rădulescu* Paralelismu între limb'a rom. sî ital., Bucuresci 1841.

tóte că cutrierara bibliotecele și arciviele dein Berolinu, Vien'a și Bucuresci, nu le succese a determiná cu documente istorice tempulu și preste totu a certificá presupunerea lor.¹⁾ Ce se credemu dara? Noi opinámu, că memorat'a asemenatate a romanéscai mai multu cu italian'a, decâtu cu alalte neolatine, provene antâiu și antâiu dein vecinetatea topografica a ambeloru limbe; deunde dialectele m.-romanu și istro-rom. presenta une părți inca și mai conformi italianei, decâtu dialectulu daco-rom. Inse ace'a inca nu e neprobabile, cá italian'a se fia eseretatú și mai directu órecare influentia asupr'a romanei in a dóu'a diumetate a evului mediu, candu republicele ital., desclinitu potericele republice ale Venetiei și Genuiei pentru scopuri comerciali tramisese varie colonie in peninsul'a tracica, la Istru și pre litoralele Mărei-negre, fundandu acolo chiaru și urbi odunaóra in florit'orie, cá Achilei'a adi Chili'a, Calafatu (it. calfattori), Costanti'a (Chiustenge) s. a.²⁾ Póte dein acésta impregiurare deriva la M.-romani, Moldoveni și unii Munteniani mai desulu iotacismu (*citáte, di* = cetate, de), prepusetiunea *a* inomisa la dativulu m.-rom. cá și in italian'a și in alalte neolatine, și alte peculiaretáti de acestea.

Estu-modu tragundu-si originea dein antic'a lat. rustica, și ajunsá sub indegetatele inriurintie esterne, straine, se vedemu acumu, că de ce legi fú predomnita limb'a nóstra incependu de la nascerea sa pana la stadiulu desvoltatiunei sale actuali?

---

¹⁾ Vater in Mithridates IV.

²⁾ Photino Istori'a Daciei vechie, Vien'a 1818; tradusa dein originalele grecu de G. Sionu, Bucuresci 1859, t. I. pag. 127.

V. Inceputurile usului scripturale alu limbei rom., sî principalile legi ale desvoltarei ei.

36. Limb'a rom. inca sî in epoc'a sa a trei-a, de la secl. X—XIV., candu acumu ajunsese la anii sî poterea majorenetatei, a fostu, dupa tôte semnele, fórte pucinu scrisa. Dereptu cà despre usulu ei scripturale esistu cãteva indicie debili in epistolele imperatului rom.-bulgaru Joaniu adresate scaunului potificiu alu Romei vechie¹⁾, cumu sî in asertulu unei bule a papei Inocentiu IV. (1243—1258), dupa care Romanii dein Daci'a inca pre la a. 1100 d. Cr. si-aru fi tradusu liturgi'a de pre slavonia in limb'a loru natiunale.²⁾ Dara aceste indicie cà sî presupunerea, cumu cà in tier'a unui Petru principe alu Moldaviei, celu ce la 1387 depune regelui Poloniei juramentulu de vasalitate in limb'a sa rom., dein cauza, cãce alta limba nu scieá; sî cumu cà totu asemenea in statele unui Gelu sî Gladu sî altele va fi trebuitu se se

¹⁾ Vedi-le la *A. Treb. Laurianu* Tentamen crit., Vindob. 1840; pag. XXIII. s. u.

²⁾ Sazavo Emauskoe sveatoie blagovestvovanie, Prag'a, pag. XVII. not. 12; la *Siagan'a* Istor. bas. ortod., Sabiiu 1860, t. II. pag. 69., sî la *Demet. Iarcu* Catalogu bibliogr. rom., Bucuresci 1873, pag. VI.: „Nam etsi recentissimis temporibus, i. e. vix abhinc sesqui saeculo, Daciae Vulachi Slavicam Graeci ritus liturgiam, ante apud se quoque usitatam, sensim in vernaculam suam converterunt, tacente et connivente, ut videtur, aut vel ignorante et inconsulta matre Cpolitana.“

scria ceva, fia cu orîsice caractre scripturistece,¹⁾ sî in limb'a poporului romanescu, pana la ulteriõrie scrutãri sî descoperiri suntu sî remanu numai conjecture mai multu au mai pucinu veru-asemeni. Romanesc'a nu avù sòrte pré de invidiatu. In epoc'a plamadirei sî concepciunei limbei nõstre domnindu in regiunile Dacieloru sî Traciei cá limba oficiõsa latin'a clasica, in epoc'a cresterii sî pubescentiei ei mai vertosu elen'a, indata la inceputulu epocii a trei-a dins'a ajunge sub jugulu slavõnei, primite cá limba liturgica in baserec'a, apoi prein basereca incetu pre incetu sî in viéti'a publeca rom.

37. Abiã in evulu nou, celu ce omenimea européna dein intunereculu sî barbari'a evului mediu o desceptã la una nõua viétiã intelectuale, potemu pune indata de la inceputulu lui a patr'a epoca a limbei nõstre. Acésta epoca, estinsa de la secl. XV. pana la a. 1632, este epoc'a pãrgai séu primitieloru literaturii romane proprie, a literaturii rom. nu mai multu singuru traditiionali, ci já scrise. Acumu in secl. XV. usulu scripturale alu limbei nõstre e asiã de latitu, incãtu o scriu sî la curtea sultanului Mahomedu II., fiului lui Baiezidu, (celu ce in dîlele lui Petru ?
? Aronu voda alu Moldaviei) pre la a. 1464⁷ liberédia unu pasportu in limb'a rom. („idiomate Valachico“) pre sém'a unoru negociatori poloni, cari aveã se tréca prein Moldavi'a²⁾). Urmédia a documentã dîsulu usu cronic'a lui Huru

1) B. P. Hasdeu, Ist. crit. a Rom., vol. II. fasc. 1., desvõlta pre largu dîs'a lui Sim. Kéza, scrietoriu dein secl. XIII., dupa carea „Secuui s'aru fi folosindu in scriere cu literele Valachiloru ;“ in consecentia Hasdeu opinédia, cá caractrele scripturuali asiã-numite huno-secuesci aru fi ale vechiloru Daci, de carile Romanii aru fi usatu pana cátra secl. XV.

2) B. P. Hasdeu Archiv'a ist. a Romaniei, Bucuresci 1872, t. II. pag. 60.

dein ultimulu dieceniu alu aceluiasi seclu, firesce cà déca e genuina, precumu contr'a opiniunei opuse o credemu sî tienemu sî noi; éra depre la inceputulu celui urmatoriu invetiaturele filosofice ale principelui Négce Basarabu scrise pre sém'a fiului seu Teodosiu între 1512—1521, cumu sî crisovalu datu de Bogdanu principele Moldaviei, fiulu lui Stefanu-celu-mare, cetatieniloru dein Vasluiu in 1525¹⁾. Estu-modu spiretulu desceptatoriu alu evului nou face, de, in butulu dominatinnei limbei slavice la Romani, limb'alu loru acumu incetu pre incetu apuca de in ce in ce pre aripe, pana candu in urma—dupa une indicie inca necertificate—de pre la a. 1546 (Catechismulu de Sabiiu), siguru inse depre la 1577 (Psaltirea lui Coresi) avemu sî opuri romanesci tiparite.²⁾

38. Faptulu, cà limb'a rom. in epoc'a dein vorba, ba probabile càtva sî in cea de mai inainte, ajunge a fi scrisa, semnalédia unu puntu verticale dein cele mai notabili in istori'a desvoltarei sale. Ea incepe, cà se gramu asiá, a se reedificá. Mai vertosu dóue suntu adeca legile, legi principali sî asiá-dicundu primo-prime, cari predomnescu mersulu sî fa-ile de desvoltare ale cutarei limbe: legea comodetatei séu inertiei sî legea luminosfei. Prim'a dein ele aduce morte, secund'a dà viétia; ce'a de-

---

¹⁾ B. P. Hasdeu, acolosi; t. I. part. 1. pag. 57—58, si part. 2. pag. 122. s. u.

²⁾ Alalte epoce ale literaturai sî limbei rom., dupa parerei nóstra, suntu: 1632—1710 ep. desrobirei limbei rom. dein jugulu slavicei; 1711—1780 ep. stagnarei spiretului, literaturai sî limbei natiunali; 1780—1821 ep. renascerei, anume a redesceptarei partiali; 1821—1858 ep. primei infloriri a literaturai, in speciale a poesiei rom.; 1859 pana in dilele nóstre ep. aventului literaturai istorice sî politece.

rima, cést'a edifica sî inteneresce; un'a e iórn'a, alta primavér'a limbei. Ambe legile memorate se manifesta in proportiuni mai neinsemnate necontenitu langa olalta sî alàturi in viéti'a unei limbe; totusi, conforme diverseloru referintie politece, sociali sî culturali ale cutarei ginti, intr' unu stadiu alu vietiei graiului ei mai predomnesce deintre ele un'a, intr'altulu cea-alalta. Se vedemu: care, candu sî cumu?

Legea comodetatei prevalédia in acelu stadiu alu unei limbe, candu ea e inca numai vorbita, nu sî scrisa, sî deci sunetulu ei precumu resuna, asiá sî despare de însioru; candu dein caus'a referintieloru politece, sociali sî culturali cu totulu decadiute ale cutarui poporu cultivarea limbei acestui-a e lasata in voi'a sî scirea lui Ddieu, in arbitriulu plebei. Poporulu se apuca atunce, sî mai multu pe nesentíte decátu consciu face la straformári dea valm'a; si-permite diverse libertàti séu, mai dereptu graindu, licentie sî arbitrarietàti; elementele constitutive ale limbei le amesteca sî contopesce fóra multu scrupulu sî fóra multa grigia sî discretiune; forme sî concepte le arunca asiá-dicundu claiá pre gramada. Firesce, cà — amesuratu superficialetatei, cu carea plebea dupa marginit'a sa intielegentia sî precepere considera fenomenele limbali cá sî tóte lucrurile — dins'a face mai multu straformári esterne: muta form'a, fóra a bagá séma la sensu; desî nu se póte díce in generaletate, cà reflectarea la sensulu vorbeloru nu o-ar fi misicandu neceodata a intreprinde cutari straformári limbali. Preste totu inse stà regul'a, cà semtiulu sî audiulu limbale alu poporului, amesuratu firei sî fientiei lui simple, tinde a face in limba tóte celea câtu mai simple, mai nearteficióse, mai uniformi sî

mai comóde de rostitu. Scurtu: elu asimilédia pre câtu numai se póte.

Acésta lege cu tendentiele sí corolariel sale se manifesta sí in epocel conceptiunei, nascerei sí creșcerei limbei romanesci pana pre tempulu, candu ea ajunge a se scrie. Dein cestiuat'a lege se splica, cumu sí dereptu ce motive sí in ce modu limb'a lat. rustica, adusa in peninsul'a tracica sí in Daci'a, sub decursulu seceloru se scambà sí se prefece cu incetulu în limba romanésca? Se splica, cumu de limba rom., carea la originile sale debu-naséma erá multu mai latina, incetu pre incetu pierdù multe de tóte dein tesaurulu seu lesicale cá sí dein formele sale gramatecali sí sintactece latine, inlocuindu-le in parte cu altele, chiaru sí cu straine? Se invederimu lucrulu cu câteva esemple spicuite dein intregu cuprinsulu limbei nóstre.

39. Mai antâiu sí antâiu ce se atinge de fonetica, complese latinesci neplacute sí neindemantece de sunete limb'a rom. nascente, dein motivulu memoratu alu comodatei séu alu nesuintiei spre una lucrare câtu mai comóda sí mai iusióra a organeloru vorbirei, se nevoi a le delaturá pre câtu numai se poteá. Asiá — cá se tacemu de reieptarea duplicarei cosunantiloru, carea altcumu sí in latin'a literaria numai de la Enniu incóce se introdusese, — complesele consunali lat. prea aspre *ct*, *cs* (x), *gn* le fece mai pucinu aspre, stramutandu-le in *pt*, *s*, *mn*, precumu in *pieptu*, *lasare*, *lemn* l. *pectus*, *laxare*, *lignum*. Altele éراسi, bunaóra cosunele moióse, in anumita pusețiune le moià sí mai tare, le moià in dialectulu d.-rom. in tempulu mai nou chiaru pana la totalea loru desparere, precumu in *chiamare*, *ghiemu*, *muiere*, *antâiu*, *pieiu* l. *cla-*

mare, glomus, mulier, antaneus, pereo. Totu dupa legea comodetatei și indemanatatei și dein principiulu, de a evita prea marea asprime in rostinti'a limbei, romanesc'a dein guturalile *c, g*, dein dentalile *d, t* și dein *s* și *j* desvoltă sunete siueratorie cá p. e. in *céra, gemere, diece, scientia, siepte, jurare*; precisă și inmultî dein seclu in seclu cele dóue vocali oscure,¹⁾ nu pentru că dóra aru fi mai eufonice, ci pentru că ele se pronuncia mai cu pucina astringere a organeloru vorbirei decâtu primitivele loru; mai incolo omise sunete, contragundu cuventele, precum in *domnu, urechia* l. *dominus, auricula*; pe urma reieptă mai fóra esceptiune cosunatóriele finali ale latinei, cumu suntu *m, s, t*, scl.²⁾

Ce cosecentie avura procedurele acestea? Multe de tóte: una reforma trase alt'a și altele dupa sene. Prein desfasioratele procedure, dara in prima prein omiterea cosuneloru finali, corpulu unoru cuvente scurtutie se micioră și mai multu; dereptu-ce limb'a nóstra le scóse de totu dein usu, inlocuindu-le au prein derivatele loru, au

¹⁾ *Grotosend* Tabul. Eugub. 27, lin. 9: „heri pane heri vino“ (=vel pane vel vino), apoi marturiile lui *Quintilianu* și altii despre rostirea lui *a* și in cinci moduri, cumu și forme lat. duple cá legendo și legundo, *maximus* și *maxumus*, *vertere* și *vortere*, pre tempulu lui *Augustu* *simus* séu *semus* și *sumus* etc., paru a aretá urme de sunetele nóstre oscure *a* și *á* dejá in vechiele dialecte italece; altii opinédia, cá in citatele cuvente sunetulu controversu ar fi fostu grecesculu *v*, „oder was ganz ähnliches“ dice *Fuchs* o. c. pag. 306.

²⁾ Abiá avemu 4—5 cuvente terminate in consuna; prein secl. XVI—XVII. și 1. pers. sing. a imperfectului, a perfectului 2. și a préperfectului se formá inca desu fóra *m*: io laudá, io tienura, io batuse scl.

prein alte cuvinte mai corpulenti, p. e. latinele *aes*, *spes*, *jus*, *rus*, la noi suntu *arama*, v.-rom. *speme*, *dereptu*, *campia*. In urm'a debilitarei vocalismului și cosunantismului prein mai susu memoratele asimilatiuni, moiări și omisiuni, limb'a noastră nece omonimele nu le potu asiá de lesne suferi cá latin'a vechia, in carea existeá și insemnatulu mediulocu destintivu alu cuantetatei, ce'a ce in limb'a noastră cá și in sororile ei numai încâtva se supleni prein mai dés'a diftongire a vocalei intonate in latinía; de cí dein l. *anus*, *ānus* și *ānus*, dein *ācer* și *ācer*, dein *caballus* și *callus* nóue ne remase numai *anu*, *acru*, *calu*. Cá omonimele o patra și sinonimele; pentru ce? Pentru cá nuantiele de totu fine ale sensului vorbeloru nu mai fure semtite, au poporul neinvetiatu nu le mai bagà in séma; de acea deintre fama și rumor, *domus*, *aedes* și casa, *anguis* și *serpens*, *sanguis* și *cruor*, *pulcher* și *formosus* etc., se sustienura la noi numai *faima*, *casa*, *sierpe*, *sange*, *frumosu*.

Adauge la tóte acestea nóuele cercustări, datine și idee politece, relegendarie și sociali. Estea fecera superflue numeróse cuvinte antice, ori cá le scaimbara cu altele; p. e. tempurile feudali restrinsera numai pentru locuinti'a domnului numirile de *palatiu* séu *polata* éra pentru poporu remase mai modest'a *casa*. Fientie naturali se numira dupa insusfri denou descoperite, p. e. *codobátura* l. motacilla. In loculu espresiuniloru polite și curtenetie, cu caderea latinei clasice și cu scapetarea culturai la colonii traco-daciani, se intruse, cumu se intrude intre atari giurstări in veri-ce limba, elementulu poporale mai necurtenetiu, precumu *pulpa* (l. = unu golomotiú de carne) l. *sura*, v.-rom. *tiestu* it. *testa* (l. = óla) l. *caput*, *piele* (l. = piele de vite au detrasa) l. *cutis*. Ce se dicemu

apoi de mai susu desfasioratulu sî desbatutulu contactu cu limbe straine? De la acestea Romanulu daco-tracianu inca impromutà, nu potù se nu impromute, numeróse cuvente sî espresiuni. Impromutà dein varie cause: anume uneori dein simpla templare, au dein nescari respecte peculiari, p. e. noi dîcemu adî *tiapu, cocosiu* in locu de l. *caper séu hircus, gallus*, debunaséma dein stremurulu de a aretá secsulu sî a cestoru, cá sî alu altoru animalie domestece, prein vorbe de diferita radecina; alteori inse de ace'a, càce cuventele straine insemná concepte sî lucruri pana aci Romanului necunoscute, pentru desemnarea caror'a limb'a lui au nu posiedeá vorba chiaru adecuata, au verb'a straina i se recomandá prein unu sunetu mai plinu sî mai incantatoriu.¹⁾

Éta cam in ce modu pierdù sî scaimbá limb'a nóstra multe dè tóte dein elementulu seu lat. in Auror'a vietiei sale prein legea sî tendentiele comodetatei!

40. Dara cu consolidarea vietiei sî referintieloru publice ale unui poporu, cá unu dulce sóre alu primaverei dupa gerulu iernei, apuca scepstrulu domnirei preste mersulu sî mediulócele de desvoltarea limbei lui cea-alalta lege generale, legea luminosiei. Candu limb'a incepe odata a se scrie sî prein urmare a sê mai stabili, cu ést'a impreuna incepe sî semtiulu limbale alu poporului respectivu a se polei sî refiná. Poporulu, acumu inaintatoriu in cultura, mai inavutîndu-se de idee sî concepte sî deci avendu lipsa de a le respicá pre acestea, sî inca in modu mai precisu sî vederosu, clasifica sî ordinédia dísele concepte, dându fiacarei clasi uniforma cuvenientiósá, la care unifor-

---

¹⁾ Cfr. *Diez Grammatik d. rom. Sprachen*, II, 210 s. u.; *Fuchs o. c.*, pag. 111 s. u.

mare lucra acumu in mesura mai insemnata sî stremurulu eufoniei. Mai inainte dara elu mai multu asimilá, acumu disimilédia.

Intru acésta activitate a sa geniulu limbei urmédia varie càli sî caràri. Unde adeca limb'a scrisa vede, cà straformàrile limbistece poporali mai susu indegetate n'au datu cutarui cuventu una figura intru tóte proportiunata, acolo se apuca denou sî analogisédia, intru acést'a tienendu-se acusi de metodulu disimilatiunei acusi de alu asimilatiunei, dara considerandu nu numai form'a esterna, ci sî cuprinsulu internu alu cuventului. Mai departe prein disimilatiunea propria delàtura asemenarea esterna intre vorbele, ce intrinsecu suntu diferite; éra prein diferentiere delàtura sî aparenti'a falsa a unetatei interne a cuventului, séu, mai lamuritu graindu, desbina unu conceptu in diversele sale nuantie, asiá câtu fiacarei nuantie i corespunde una forma propria de un'a sî aceasi radecina verbale, producundu estu-modu asiá-numite forme séu vorbe differentiate, de destinsu de formele duplicate (doublets)¹⁾. Adauge la tóte acestea pré opulentea fonte, pré insemnatulu mediulocu alu formarei de cuvente séu derivarei cu sufise sî prefise, cari pre candu in epocele caotice de mai inainte limb'a le afigeá demulteori curatu numai spre a impromutá cuventeloru sunetu mai plinu, fóra nece una modificare a sensului loru, p. e. *adormitare* l. *dormitare*: acele elemente derivatiionali cápeta acumu una insemnare ferma, se investescu cu oficiulu de a nuantia cu sensulu seu in varie directiuni sensulu tulpineloru verbali, la carele se afigu.

¹⁾ Cfr. *Carolina Michælis de Vasconcellos* o. c. pag. 42 s. u.

Abiá trebue se spunemu, ce'a ce aieptaramu já in cele precedenti, cà sf in acestu alu doile stadiu alu limbei perdurédia, desí in mesura mai marginita, operatiunea de a eliminá dein gremiulu limbei omonimele sf sinonimele de prisosu, formele sf cuventele pucinu séu mai nemica esprimatórie, sf alte asemeni.

Estu-modu déca de una parte legea sf tendentiele comodetatei, in legatura cu deca lenti'a culturei la Români in antâiele sece ale desvoltatiunii sf esistentiei loru cá atari, casiunara limbei rom. pierderi fóra indoéla destulu de semtíte, pierderi sf in sustantive sf ajective, dara mai vertosu in verbe de radecina: de alta parte acele pierderi prein indicatele legi ale stremurului luminosfei fure reparate, potemu díce, in abundancia. Geniulu romanei usà de disimilare sf diferintiare, sf asiá fece p. e. dein l. *charta carte* sf *chartia*, *desceptu* sf *desceptatu*. Elu bifurcà unu cuventu dupa genuri, atribuindu fiacarui-a dein bifurcate sensu diversu, precumu *modu moda* l. *modus*, *nucu nuca* l. *nux*; *coti* sf *cóte*, *corni* sf *córne* sf *cornuri*. Multe vorbe de radecina pierdute le suplení éراسi cu cuvente de radecina denou sf in modulu celu mai lesnitiosu formate, unoru ajective sf radecine verbali dandule simpleminte terminatiune secsuale sf capetandu estu-modu una suma de sustantive simple, pr. *séra* l. *serusa-um*, *duca*, *téma*, *cocu* séu *cóca*. Mai incolo une verbe sf sustantive simple, omise dein usu cá atari, le pastrà totusi sf inmultí demulteori in compusa sf derivate, pr. *in-flare*, *su-flare*, *có-sere* l. *consuere*, *mne'u* l. *agnus*.

Desclinitu mare sf insemnata rola atribul geniulu limbei nóstre, spre a implení lacunele sf lipsele acestei-a, sufiselor derivative. Deintre acestea, desí câteva in limba-

ne cu tempu amortira, precumu já in latin'a erá unele (bra, bulum, cinium, elis, ester, monium etc.) mai multu ori mai pucinu amortíte, cele mai multe inse se sustienura. Ba, óresícumu in recompens'a pierderiloru, une sufise derivatiunali, p. e. ia, ucus, issa, iscus etc., se aréta in limb'a rom. multu mai fruptificátorie decátu in latin'a; altele se ramurescu in doue trei, pr. *atiu* sî *asiu* dein *l. aceus* (*carnatiu*, *degetasiu*); sî éراسi altor'a li se adause eficacetatea, dandu-li-se tonu; apoi cu ele, intogmai cá sî cu prefisele, deriva limb'a nóstra cu inlesnire de la mai tóte pàrtile cuventarei, pr. *indiecire*, *insusíre*, *inapoiare*. Dara inca deminutivele sî augmentativele, in cari romanesc'a nóstra abunda mai multu decátu mai tóte sororile sale, plane apoi decátu latin'a!')

41. La formatiunea limbei nóstre in cele doue stadiu ale ei, ce le desvoltaramu pana acile, luà parte in modurile descrise intregu poporulu rom. Veni inse sî unu alu treile stadiu in viéti'a ei, cumu vene sî in a altoru limbe, in carele dins'a incepù a capetá una formatiune últeriória, mai inalta, mai estensiva sî intensiva, una cultivare, la carea nu mai participa, càce nu e in stare a participá, poporulu rom. intregu, ci numai barbatii lui eruditi. Candu intrà ea in acestu stadiu? De la 1780 incóce, de candu datédia cultur'a scientifeca la Romani, sî preintr'ins'a renascerea romanimei cumu sî a literaturii sî limbei romanesci. Càce desí acumu unu Luc'a Stroiciu Lupu pre la 1597 reflecta in „oratiunea Domnului“ la necesitatea cu-

---

1) Sufise deminutive are latin'a 6, frances'a 5, ital'a 13, ispán'a 14, romanesc'a preste 15; augmentative latin'a 1, ital'a 5, isp. 8, roman'a vre 5, frances'a nece unulu.

rattrei limbei de ingredientiele straine; dest pre la finele seclului XVII. unu Demet. Cantemiru, încâtva și metropolitulu Dositeu și altii, semtu trebuinți'a de a formá și introduce cuvente nóue pentru ideele și conceptele mai sublimi și pentru objectele mai scientifice, ce tracta¹⁾: totusi mai determinatu, mai cu conscire, resolutiune și energia pasi pre acésta cale mic'a Pleiade de barbati, cari pre la finele seclului tr. plantara cultur'a și civilisatiunea europeaná pre pamentu rom. Eli punu temeifulu și dau directiunea inavuttrei și culturai superiórie a romanéscai prein purificare, neologisare și analogisare séu infrumosetiare.

¹⁾ D. Cantemiru in Divanulu lunei are: *câtintia* l. *quantitas*, *se inmediulocédia* se intrepune, *neintrulocati*, *tratajelu* disertatiune, *nearetosu*, *imponcisiatorié* contrarie, *nelucraretiu* neactivu, *imbunetati-matu* justificatu scl.

